

ZNAČENJE RADA FRANJE RAČKOG U RIMSKIM
I TALIJANSKIM ARHIVIMA I BIBLIOTEKAMA
ZA RAZVOJ HRVATSKE HISTORIOGRAFIJE

I. UVOD

Nakon jednogodišnjeg upisanog studija matematike i fizike na Bečkom sveučilištu akademske godine 1852/53, kada se njegov biskup Mirko Ožegović — premda poznavajući drukčiji afinitet samog Franje Račkog — nadao da će duševni darovi, koji da mogu sve prevladati, iz njega izgraditi profesora tih prirodnih znanosti za senjsku gimnaziju, bude Rački nakon dvogodišnje pripreve u Beču 1853/55. promoviran 17. srpnja 1855. za doktora teologije.

Međutim, već su do tog vremena »ilirski« hrvatski preporodni duh,¹ prisutan u »Zboru duhovne mladeži« u Senju, čitanje Safarićevih djela, prisutnost cirilometodskih spomenika slavenske crkvene i posebno liturgijske kulture u njegovim senjskoj, krbavsko-modruškoj i susjednim biskupijama, slušanje predavanja o srednjovjekovnoj povijesti Podunavlja prof. Josefa Kaisera na bečkom Filozofskom fakultetu, djela o povijesti slavenskih naroda u osobnoj biblioteci Račkoga, a najviše još osobni utjecaj Ivana Kukuljevića djelovali na oblikovanje znanstvenog interesa Franje Račkoga, koje izražava u pismu Kukuljeviću od 6. siječnja 1856: »Odkada se oprostih školskoga praha, kô što mi od negda vruća želja bijaše: posvetih se izključivo povjestnici, i to na koliko mi moguće — narodno-crkvenoj.«²

Glavne točke njegova znanstvenog interesa već tada predstavljaju slavenski apostoli sv. Ciril i Metodije, bosanski patarini i doba hrvatskih narodnih vladara, izvori i problemi toga vremena. Taj je interes predodredio pravac znanstvenog rada Račkoga do kraja života.

Već se pri koncu više gimnazije prije 1848. god. iz Senja javlja kući navodeći »da želi učen postati.«³ Suradujući iz Beča u zagrebačkom »Katoličkom listu«, pa i kasnije u Kukuljevićevu »Arkivu«, i redigirajući svoje prve radove, sagledava Rački u perspektivi svojih

¹ Uspor. Cutić, M., Pjesme Franje Račkoga, Građa za povijest književnosti hrvatske, knj. 27, 1956, 129—151.

² Rački Kukuljeviću iz Senja 6. siječnja 1856. Smičiklas F. R., 157.

³ Pismo Račkoga ocu u Fužine iz Senja oko 1847. Ibid., 2.

dotadašnjih znanstvenih iskustava bečkog slušača Teološkog fakulteta i prof. Kaisera i strastvenog čitatelja određene — preporodno usmjerene — slavenske historiografije i nekih izvora, svoj vlastiti znanstveni nivo kao i nivo Kukuljevićeva »Arkiva« — inače dotadanjeg za sredinu XIX. stoljeća najvišeg postignutog dometa hrvatskih odnosno južnoslavenskih predmetnih nastojanja — tek kao početak uspješnog uspinjanja s razine diletantizma na stupanj stručne kvalificirane znanstvene historiografije.

Katedra crkvene historije i kanonskog prava na senjskoj Visokoj bogoslovskoj školi mogla je uspješno poslužiti bogosloviji i Račkome za upoznavanje budućega pastoralnog svećenstva senjske i kr-bavsko-modruške biskupije s crkvenom poviješću na nivou skripata i tadanjih školskih priručnika, zatim da »pobudi koju dušu — kako reče — izmed braće svećenika hrvatskih, da se crkvenom povjesti počme baviti«,⁴ i još kao punkt za terenska istraživanja klesanih, pisanih, i tiskanih glagoljskih spomenika na kvarnerskim obalama, ali nije mogla pomoći Račkome da se osposobi za sudjelovanje u kvalitativnom skoku stvaranja moderne hrvatske znanstvene historiografije, niti u rješavanju onih krupnih heurističkih i metodoloških problema starije hrvatske povijesti kojih je rješavanje Rački sebi bio postavio kao zadatak, a još manje da sudjeluje u punoj renesansi hrvatskoga kulturnog i nacionalnog života kako su to bili sebi zamislili Strossmayer i sâm Rački.

Sva ta sudbonosna pitanja mogao je riješiti samo polazak Račkoga na znanstveni rad u Rim.

II. SVJETSKO ZNACENJE VATIKANSKOG, RIMSKIH I TALIJANSKIH ARHIVA, BIBLIOTEKA I MUZEJA ZA POSTANAK I RAZVOJ HISTORIOGRAFIJE UOPĆE

U Rim su Račkoga upućivali na rad Kukuljević, njegov biskup Mirko Ožegović i Strossmayer (sam Rački pisao je o tome Metelu Ožegoviću 3. travnja 1856),⁵ a u provođenju toga plana nadali su se pomoći i od kardinala Jurja Haulika, zagrebačkog nadbiskupa. Rački je bio pripravan ostaviti svoj, kako je sam definirao, sjajni materijalni položaj i udobnost u Senju, te poći u daleki svijet da svojim slabim silama koristi narodu navlastito znanstvenim radom, uvjeren da bi u Rimu više duševne hrane našao no igdje drugdje; premda ne bi opet rado doći u kakve neugodne okolnosti ili da se s materijalnom nevoljom bori.⁶ »Koliko blago u rimskih knjižnicah za nas leži, shvatit će onaj, koji zna, što je Rim od njezga za sviet savkoliki

⁴ Ibid., 13.

⁵ Ibid., 16.

⁶ Rački Kukuljeviću iz Senja 13. ožujka 1857. Ibid., 167—168.

i za našu domovinu bio«. ⁷ »Za taj mučan doduše ali potrebit posao hoću upotriebiti svoje boravljenje u Rimu, pošto — nemože li se isto kazati o novijih — toli savršenih i podpunih sbirkah starijih knjig i najboljih izdavanj reima u nijednom gradu na svijetu koli u Rimu«. ⁸

III. OSOBNE ZNANSTVENE KVALITETE I SKLONOSTI FRANJE RAČKOGA

Malo prije svoga svećeničkog ređenja u Senju 15. kolovoza 1852. kad je Rački napuštao Beč, Henrik Szajbely, požunski kanonik i rektor Zavoda Pazmaneum, poslao je 9. srpnja 1852. biskupu Mirku Ožgoviću izvještaj o kleriku Franji Račkome. ⁹

Tadija Smičiklas već za prigodu završetka znanstvenoga rada i postignutog doktorata teologije Račkoga u Beču 17. srpnja 1855. okarakterizira njegovu ozbiljnost i marljivost riječima: »Rački se evo vraća u domovinu iza dvije godine svoga boravka u Beču, ne samo sa lovorikom doktora bogoslovja, već i sa gotovim djelom o slavenskim apoštolima Cirilu i Metodu i osnovom radnje o Bogomi-

⁷ Katolički list, 1857, br. 48, 377—379.

⁸ Pismo Račkoga Kukuljeviću iz Rima 25. veljače 1858. Smičiklas F. R., 184.

⁹ Josip Burić, Kanonici Hrvatskog kaptola sv. Jeronima u Rimu (1589—1901), p. o. iz Radovi Hrvatskog povijesnog instituta u Rimu, sv. III—IV, 1971, 139. — Dokumentat je iz Biskupijskog arhiva u Senju, god. 1852, br. 863, prepisan prije II. svjetskog rata, u kojem je fascikli tog arhiva s brojevima 839—867 propao. Ostao je samo protokol s registima spisa.

Tu mu on daje ove karakteristike: »Franciscus Račky almae Diocesis Segniensis anno hocce scholastico 1851/2 in collegio Pazmaniano clericus, consummatis studiis theologicis, hodie Collegium deseruit; quam laudabiles in moribus, et studiis theologicis idem Franciscus Račky progressus fecerat, ex adiecta isthic Informatiōne tabellari gratiose perspicere dignabitur, utinam et examen rigorosum ex objectis mathematicis eidem e voto successisset«. Pao je dakle na strogom ispitu iz matematike.

U informaciji, koju je rektor Szajbely priložio svom pismu, stoji da je Rački rođen u »Fužini in Croatia 21. studenoga 1829.« (!). Ima niže redove. Govori: hrvatski (linguam illyricam), talijanski i njemački. Nadalje:

»Concionatur lingvis, et modus perorandi: iisdem frigidus.

In officiis pietatis: Fervidus.

Indoles naturalis: Mansveta.

Mores: Exemplares.

Modus cum Superioribus: Humanus.

Modus conversandi cum aequalibus: Conveniens.

Disciplinae domesticae observator: Exemplaris.

Ingenium: Praestans.

Ejus applicatio: Continua.

Profectus in studiis: E catechetica Em[inenter]. E methodic[a] et Didactic[a] Em[inenter]. E Pastoralis Em[inenter].

Observationes: Fungebatur munere Ductoris in Musaeo II. Subivit tentamina rigorosa e Studiis philosophicis; sed e materiis mathematicis, ob insufficientes cognitiones approbationem non tulit«.

lima tek zamišljenom, ali jošte negotovom. Doista sjajan svršetak nauka i lijep početak ozbiljnoga naučnoga rada.¹⁰

Kvalitete, sklonosti, teme, opseg i domete rada Račkoga formulirao je Šišić u III. dijelu svoga govora 35 godina nakon smrti, prigodom proslave 100-godišnjice rođenja velikoga historičara u okviru JAZU, 2. lipnja 1929, takvom emfazom¹¹ da se ne možemo oteti dojmu da je, premda odmjerenim rečenicama, programatski htio ispjevati himnu Račkome kao čovjeku, znanstvenom radniku, intelektualcu, suosnivaču i prvom predsjedniku JAZU.

»Za čudo je već sada kritičan i opet nikada hiperkritičan. To dolazi odatle što je njemu znanost sveta, njoj služi kao i crkvi božjoj. Svuda vidi hermeneutiku naučenu pri ispitivanju svetih knjiga. A kako je ozbiljno naučio ispitivati vjerodostojnost svetih knjiga, istim duhom ispituje i istorijske izvore« — primjećuje Smičiklas o Račkome već za 1854. godinu.¹²

O znanstvenoj objektivnosti Račkoga iznijeli su pozitivni sud osim Smičiklasa¹³ i Šišića¹⁴ još kasnije toliki drugi domaći i strani historičari, a posebno da navedem kao osjetljivije teme stajalište Franje Račkoga prema bosanskim bogomilima¹⁵ i njegovu duboko iskrenu, ali i kritički razrađenu ljubav i poštovanje prema pravoslavnoj Rusiji.¹⁶

IV. STANJE HRVATSKE HISTORIOGRAFIJE PRIJE NASTUPA FRANJE RAČKOGA

Relativnu neplodnost ilirizma na području historiografije možemo protumačiti općim karakteristikama evropskog romantizma s kojim je ilirizam imao određene dodire i uzore: antiklasicizam, antiracionalizam, naglašavanje emotivnog i individualnog (usporedi npr. originalne fotografije gotovo kompletne ekipe naših iliraca u albumu darovanom Ivanu Fiaminu kao jedinom zastupniku grada Rijeke u Hrvatskom saboru 1866. godine), kult prirode. Obraćajući posebnu pažnju nacionalnom jeziku i folkloru, poticao je razvitak jezika i književnosti u Južnih Slavena, javivši se u njih kao »nacionalni romantizam«.

Pisci ilirizma uspjeli su u svom književnom radu obuhvatiti gotovo sve književne vrste. Ipak se Kukuljević po nečemu razlikuje od svojih suvremenika: njegov vidni ugao izrazito je historijski i nje-

¹⁰ Smičiklas F. R., 9.

¹¹ Šišić 1929, 33—38.

¹² Smičiklas F. R., 15.

¹³ Ibid., 145.

¹⁴ Šišić 1929, 36, redak 5. dolje.

¹⁵ Smičiklas F. R., 94.

¹⁶ Slobodan Jovanović, Franjo Rački i jugoslovenska misao, u: Proslava stogodišnjice rođenja Franje Račkoga u Zagrebu, 1. i 2. juna 1929, Zagreb 1929, 38.

govo shvaćanje ilirizma nije svedeno samo na entuzijastičke zanose rodoljubljem, slogom i slavljenjem slavenstva, već on često u historiji traži uzroke nedaćama hrvatskoga naroda i upozorava na opasnosti od međusobnih trganja i nerazumijevanja. Osim njegova kulturnohistorijskog značenja, koje je za nas veće od literarnog, trebamo priznati i značenje doprinosa u znanstvenom radu na području historije i literarne historije.¹⁷

Ipak da dopunimo predašnje konstatacije, moramo spomenuti da iz dokumenata koje su prikupili Luka Jelić u svojim »Fontes«,¹⁸ Franjo Fancev u »Dokumentima za naše podrijetlo hrvatskoga preporoda (1790—1832)«¹⁹ i Makso Pelozu u svojim »Dokumentima o odnosima Hrvatske i Svete Stolice pod Grgurom XVI (1831—1846)«²⁰ za prvu polovinu XIX. stoljeća doznajemo za nekoliko zbirki dokumentacija suvremenih historijskih zbivanja. Znamo da je 1856. u Trstu Emanuel Sladović izdao svoju »Povesti biskupije senjske i modruške ili krbavske«, za koju Rački 6. siječnja 1856. piše Kukuljeviću da je »na brzu ruku rađena«;²¹ nadalje znamo da se Ivan Fiamin 1858. na Kurelčev nagovor spremio pisati »povest knjige naše«,²² pod kojim je terminom u duhu tadanjega vremena zamišljao zahvatiti mnogo šire područje naše kulturno-književne, a možda i političke historije.

Nije bila dovoljna nestručna historičarska inspiracija ni hrvatsko, južnoslavensko i sveslavensko oduševljenje ilirizma, s lirskim, publicističkim, jezičnim i folklorističkim raspoloženjima naših preporoditelja, kraj osiromašenoga hrvatskoga visokog i srednjeg školstva

¹⁷ Miroslav Šicel, Pregled novije hrvatske književnosti, Zagreb 1971, 17, 24.

¹⁸ Fontes historici liturgiae glagolito-romanae a XIII ad XIX saeculum, Veglac 1906, Fontes liturgiae glagolito-romanae XIX saeculi, str. 1—58.

¹⁹ Građa za povijest književnosti hrvatske, knj. 12, 1933, 49—320.

²⁰ Les documents concernant les relations entre la Croatie et le Saint Siège sous le pontificat de Grégoire XVI (1831—1846). Les problèmes fondamentaux: La Secrétairerie d'État, l'histoire et l'analyse du fonds. P. o. iz Actes du 3e Congrès national de l'Association des archivistes de l'Eglise de France, Bordeaux 11—13 novembre 1977, Sources archivistiques et histoire religieuse. Intérêt et interdépendance des sources archivistique pour l'histoire religieuse, Paris 1978, str. 200—232. To je samo predgovor; potpuni hrvatsko-talijanski rukopis, Rijeka 1968, ukupno str. 431, nalazi se u arhivu Razreda za društvene znanosti JAZU. Među dokumentima registriranim u ovoj zbirci možemo navesti »Historijski opis Hrvatske«, iz pera Maksimilijana Purkertta, predan Grguru XVI. 1834, objavljeno u »Marulić«, Hrvatski književni zbornik, Zagreb 1968, 5—23.

²¹ Smičiklas F. R., 158. Sladovićeva povijest jeste dobar izbor dobrim dijelom danas propalih dokumenata iz arhiva senjske biskupije, kojih su tekstovi međusobno rahlo povezani. Pisana je sa stanovišta senjskog kaptola, koji je želio spajanje senjske i modruške biskupije u jedan beneficij, što je bula Grgura XVI. »Apostolici nostri ministerii« od 13. rujna 1833. spriječila, održavši samostalnost modruške biskupije — na prijedlog biskupa Ivana Ježića — prema senjskoj. Rački 1856. još nije bio konzultirao dokumentaciju o tome u Vatikanskom arhivu, u Konzistorijalnoj kongregaciji, a ni kasnije se tim pitanjem nije bavio.

²² Kurelac Fiaminu 28. veljače 1858. V. Makso Pelozu, Ivan Fiamin, »Zvona«, XVI/1977, br. 9, 3.

(ukidanje samostana 1773. i 1786, sjedišta visokih i srednjih škola), sa slabo uređenim i praktično nepristupačnim arhivima u Zagrebu (arhiv JAZU još nije postojao) i većini drugih hrvatskih gradova, pa ni prijateljske veze s češkim i slovačkim preporoditeljima, ni studij drugih srodnih disciplina na glasovitim sveučilištima u Monarhiji. Zagreb je bio bez potpunog sveučilišta i bez akademije, a prve znanstvene kadrove historičara XIX. stoljeća izgradio je upravo Rački, nakon inkubacije historiografskog interesa oko Kukuljevićeva »Arhiva« i svog »Književnika«, sve dakle tek nakon 1851. god.

Znanstveni i metodički rad na proučavanju historije u Hrvatskoj zahtijevao je sistematsko školovanje, poznavanje jezika i pomoćnih historijskih znanosti, uređenost i pristupačnost arhivske i ostale rukopisne građe i tiskom objavljene literature, posebno standardnih priručnika, i konačno izvrsne stručne učitelje koji će našim kandidatima za rad na izvorima i na pisanju historijskih rasprava pružiti sredinu, klimu, iskustvo u znanstvenom radu i — ne na posljednjem mjestu — znanstvenu osobnu otvorenost, srdačnost, prijateljstvo, dakle upravo sve ono što je Rački našao svojim prilično dobro pripremljenim dolaskom u Rim 1857. godine.

O svemu navedenom uvjeravamo se prolazeći iznesena mišljenja samoga Račkoga o tome, zatim njegova životopisca Smičiklase i službenoga govornika Ferde Šišića na proslavi u JAZU stogodišnjice rođenja Račkoga.

Na utvrđeni dezinteresman već 1856. »Rački hoće da probudi osobito braću svećenike, da ih zainteresuje za crkvenu istoriju. U to ime napisa: 'Pregled glagoljske crkvene književnosti s osobitim obzirom na sv. pismo i liturgijske knjige' (Katolički list, 1856, br. 34, 35). 'Sami žalibože opaziti ćete, na koliko zavlada njeka trulost u većini našega svećenstva, inače 'cui honor, honor!' Mi imademo svoj organ 'Katolički list'. Njegov urednik revnuje, da što bolje svojoj svrsi odgovara; nu slabo ga podupiru. I ono što obično pišu, slabo zasteca u naše potrebe; a na našu crkvenu povjestnicu baš nimalo se neobaziru. Uzrok će dakako najbliži biti, što ju riedki njeguju'«. ²³

U pismu Metelu Ožegoviću od 3. travnja 1856. Rački konstatira: »... od nekoliko godin književnost naša oto bilo duševne snage sama izumire. Kada nestane ovo nekoliko muževa, koje sviet za diletante na književnom pozorištu smatra, nestat će i posljednjeg cvjeta, što no se bješe pomolio iza mnogoljetne ogare«. ²⁴

Sam pak Rački kao rimski korespondent »Narodnih novina« u Zagrebu ocjenjuje znanstveni rad (on to redovito, kao i ostali suvremeni historijski pisci, zove »književnošću«) u Hrvatskoj ovako: »Svu našu književnost nosi nekoliko glav s požrtvovanjem bez primjera. Malo je dobrih pisac, a još manje štilac. Dok bude ovako, naša književnost stati će nam uvijek na umoru; ni živa ni mrtva«. ²⁵

²³ Smičiklas F. R., 12.

²⁴ Ibid., 16.

²⁵ Ibid., 28.

Prosudivanje Račkoga o nivou produkcije hrvatske historiografije u početnom stadiju novoga znanstvenog nastojanja i postignutoj razini toga razdoblja do pokretanja »Književnika« 1864. i neposredno narednog do osnivanja Akademije 1867. godine može se indirektno deducirati i iz preciznih i strogih načela i propisa (leges) koje on daje u svojim predsjedničkim govorima, i iz sustava po kojemu nakon 1867. pokreće i uređuje Akademijina zborna i posebna izdanja.

Prigodom proslave pedesetogodišnjice hrvatskog »ilirskog« prozora 1885. radovao se Rački u svom govoru da »tok zapadne prosvjete u hrvatsku zemlju nije nikada ni presušio ni prekinut bio. Misli, koje su za izobraženi svijet izvirele iz obćega zajedničkoga vrela, pritalice su u hrvatsko društvo bud obćenitim latinskim, bud drugim stranim živim jezikom... Hrvatska je zemlja, koliko se je i mienjao obseg njezine državne neodvisnosti, uvijek toliko samosvojnosti uživala, da si je i u tom pogledu svoje osobnosti svjestna ostala. Pače i hrvatskom jeziku i hrvatskoj knjizi nije bila nit predaje pretrgana... tako da ima iza sebe neprekidnu književnu poviest od četiri stoljeća«. ²⁶ Tu je Rački, osim na opću kulturnu orijentaciju i utjecaj, mislio zbilja u prvom redu na kultiviranje lijepe književnosti i jezika, a samo inkluzivno i na posebno područje historiografije.

Prigodom te proslave čitao je Rački »Nacrt hrvatske historiografije od 1835—1885. godine«. Razvitak hrvatske historiografije u tih 50 godina dijeli on u dva doba: prvo ide do osnivanja Jugoslavenske akademije 1866, a drugo je doba Akademije, na što Smičiklas primjećuje »što je sasvim pravo. Zabilježio svaku i najsitniju radnju počamši od prvoga broja 'Danice' po svim časopisima i na kratko ocijenio. I sâm sam išao za tim, pa sam se uvjerio, da je zbilja sve zabilježio. Samo mu prigovaramo, što nije zabilježio svoje njeke dobre radnje u 'Katoličkom listu', pisane u Rimu u ono doba, kada je u nas nauka tako na suhu živila«. ²⁷ Tu se ne misli samo na slabu financijsku podlogu nego prije svega na znanstveni nivo.

Stanje hrvatske historiografije u prvoj polovini XIX. stoljeća, prije nastupa Franje Račkoga, obilježuje Ferdo Šišić u spomenutom govoru od 2. lipnja 1929. ovako: »Osobito je karakteristično, da je hrvatska historiografija baš u prvoj polovini XIX. stoljeća spala na najniže grane. Dok je XVII. stoljeće iznijelo na površinu još uvijek klasično i prezaslušno djelo Trogirana Ivana Lucija i mnogostrani rad Senjanina Pavla Rittera Vitezovića, a XVIII. stoljeće obdarilo nas čitavim nizom dobrih radenika, kakvi su bili zagrebački kanonici Toma Kovačević, Juraj Marcelović, Baltazar Krčelić, pa zagrebački Isusovac Josip Mikoczy, ali nada sve golemim i toliko korisnim djelom trojice talijanskih Isusovaca, Filipa Riceputija, Danijela Farlatija i Jakova Coletija o historiji katoličke crkve kod Hrvata i Srba,

²⁶ Rad JAZU, 80. Govor Račkoga, str. 1—10, a ovo mjesto str. 7—8. — Smičiklas F. R., 144.

²⁷ Smičiklas F. R., 145.

— prva polovina XIX. stoljeća napadno je štura i neplodna, jer poznato djelo župnika Ivana Šveara 'Ogledalo Iliriuma' (Zagreb 1839—42) odlikuje se samo time, što je ono vremenski prva naša narodna historija, pisana novim književnim hrvatskim jezikom; inače vazda je bila bez naučna značaja. Pa i sam Ivan Kukuljević u prvoj je polovini XIX. stoljeća prije svega pjesnik, govornik i političar, i tek izdavanjem 'Arkiva za pověstnicu jugoslavensku' od 1851. dalje, on se sve to više priklanja historiji i napušta poeziju i politiku. Inače još su u to vrijeme na našoj historiji najviše radili inostranci, u prvom redu ugarski Nijemac Johann Christian Engel, pa slavni Pavao Josip Šafařík i profesor univerziteta u Halle u Njemačkoj Ernst Dümmler, koji je publikovao među spisima bečke Akademije najstariju hrvatsku historiju od doseljenja do početka X. stoljeća.

Kako vidimo, Rački je našao pred sobom veoma slabo obrađeno polje naše narodne historije.^{28, 29}

V. PROGRAM I PLAN RADA FRANJE RAČKOGA U RIMSKIM I TALIJANSKIM ARHIVIMA I BIBLIOTEKAMA

»Čeznuće za Italijom i za Rimom — veli u prvom svom dopisu od 8. studenoga 1857. — probuđuje se u meni već od malenih nogu. Za čim već davno čežnjah, meni se je hvala Bogu izpunilo — i to u onakvoj i onolikoj mjeri, u kakvoj i koliko se nikada nisam nadao.«³⁰

Pripremajući svoj polazak u Rim i provodeći svoj boravak u vječnom gradu na radu u rimskim i ostalim talijanskim znanstvenim akademijama, institutima, muzejima, arhivima i knjižnicama, imao je Rački već određeni jasno zacrtani program i plan osposobiti se i zatim dati svoj doprinos razvoju hrvatske historiografije.

Neke zadatke imao je formulirane već prije polaska, koliko su na nivou i u okviru njegovih dotadanih metodičkih spoznaja i znanstvenih iskustava mogli da se postave i sazriju, a ostali su nadolazili i bivali razrađivani tijekom njegova radnog procesa i susreta s materijalom i literaturom — kao uostalom i u svim slučajevima svladavanja znanstvenih zadataka od ranijih i jednostavnijih akademskih (seminarskih radnji i disertacije) do najsloženijih.

Kada je polazio u Rim 1857, zbivao se u duši Račkoga analogni proces (to se osjeća u njegovoj studiji, o Luciću god. 1879.³¹) onome koji je Lucića 1654. također odveo u Rim s analognom svrhom da dade hrvatskom narodu za svoje vrijeme modernu, arhivski dopunjenu i metodički dorađenu povijest svoje države. No Rački je imao mnogo značajnije zadatke, jer je Lucić već ranije bio u Rimu i Pa-

²⁸ Šišić 1929, 33.

²⁹ Uspor. za ovu temu u ovom zborniku i prilog Nikše Stančića »O Franji Račkom i njegovoj ocjeni hrvatske historiografije (1835—1885)«.

³⁰ Smičiklas F. R., 18.

³¹ Franjo Rački, Povjestnik Ivan Lučić, Trogiranin, Rad JAZU, 49, 65—102.

dovi, a u Zagrebu i užoj Hrvatskoj Rački nije mogao do dolaska u Rim doći do prijeko potrebne centralne građe i literature na najvišem nivou, ni do standardnih priručnika, nužnih za izvršenje postavljenih zadataka.

U času svog polaska u Rim Rački nije bio školovani historičar, nego se za utvrđivanje vjerodostojnosti izvora, analizu i prikaz činjenica služi kritičnom metodikom naučenom u hermeneutici Svetog pisma u teologiji.³² Međutim on već tada sagledava neke ključne probleme hrvatske historiografije, da u kasnijem svom radu uoči, te najvećim dijelom i obradi sve njezine ključne probleme. Dovoljno je pogledati naslove njegovih radova i publikacija u određenim kasnijim razdobljima njegova života da se o tome uvjerimo.

On polazi u Rim explicite zato »da sakupi građivo za povjestnicu jugoslovensku«. To u Rimu, pored svih svojih radova, smatra za glavnu svrhu svoja boravka ondje,³³ znajući prema Kukuljeviću da su »Dalmacija i Rim jedina sahranilišta prvobitna« listina čisto hrvatskih, »jer i one nekolicke listine, koje se sada u Beču i Zagrebu čuvaju, prenešene su ovamo iz Dalmacije«.³⁴

Ali uz to glavni njegov posao, koji ga je kao na krilima donio u Rim i pronosio po Rimu, jeste njegov *književni rad* (mi bismo danas rekli historiografski), odnosno mogućnost da može upotrebljavati rukopise.³⁵ »Ja dakako, koji se u Rimu namjestih, naurnih u svojoj radnji slijediti nekakav red i sustav, nije mi bo od sile lačati se brže bolje sad ovoga sad onoga posla, kô što je prinužden svaki, koji amo dođe za koji tjedan«.³⁶ Prva će mu briga biti »rekognosirati književno zemljište u Rimu, na koliko je za nas koristno«, »proći imenike rukopisov po raznih javnih i sukromnih knjižnicah rimskih«.³⁷

Dakle i *heuristika* i *historiografija* unesene su u program njegova rimskoga znanstvenog rada.

Tome se utoliko raduje, ukoliko mu pruža priliku više djelovati na korist domovine u sredotočju staroga i novoga svijeta, no igdje drugdje.³⁸ Neposredno pak prije polaska iz Hrvatske u Rim želi se o daljem istraživanju dogovoriti s Ivanom Kukuljevićem, »pošto i tude nam je potrebiti njeiki sustav, bez koga nećemo nikada k ožudjenoj svrsi doći«.³⁹

³² Smičiklas F. R., 15.

³³ Ibid., 19.

³⁴ Rački Franjo: Povjestni spomenici južnih Slavenah. Knjiga II: Diplomatički sbornik kraljevine Hrvatske s Dalmacijom i Slavonijom. Izdaje Ivan Kukuljević Sakcinski. Dio I. od god. 503—1102. U Zagrebu 1874. Rad JAZU, 27, 206.

³⁵ Smičiklas F. R., 19, 179. Uspor. molbu Račkoga Giacomu Antonelliju, kardinalu državnom tajniku, od 18. studenoga 1857. i njegov odgovor od 9. prosinca 1857.

³⁶ Rački Kukuljeviću iz Rima 26. studenoga 1857. Smičiklas F. R., 179.

³⁷ Ibid.

³⁸ Ibid., 17, 177. Rački Kukuljeviću iz Fužina 21. kolovoza 1857.

³⁹ Ibid., 177.

Pažnja mladog i isprva nedovoljno iskusnog Račkog usredotočena je dakle prigodom dolaska u Rim u prvom redu na heuristiku, a manje na bezuvjetne ostale pretpostavke: elemente metodologije, pomoćne historijske znanosti — paleografiju, diplomatiku, teoriju arhivistike i ostale.

Otuda i neke greške u dispoziciji redoslijeda i upotrebe vremena svog boravka u Rimu, sporadično prepisivanje već objavljenih stvari i sl.

Budući da nedovoljno materijalno osigurana egzistencija može temeljito smetati i gotovo omesti uspjeh znanstvenom radu, već se iz pisma Metelu Ožegoviću od 3. travnja 1856. vidi da je ranije uočio dosta neosigurani financijski i diplomatski položaj Hrvata u Rimu »toli kod državnoga, koli kod crkvenoga središta, zato nam toli slabo ide. U Rimu nije nijednoga Jugoslovljena, neću reći u visokoj časti, no u nikakvoj, koji bi ma rieč za taj zapušteni narod probesjedio. ... Kolika stečevina nebi bila za nas s ovoga također gledišta, znat će svaki uvažiti, znajući, da u Rimu leži zakopana prošlost svih stoljeća. Ini narodi običavaju tamo slati svoje povjestničare — mi bi tada imali ondje svoje stanovite iztražitelje povjestnice.«⁴⁰

Kako ćemo kasnije vidjeti, Rački je u Rimu izvršio mnogo više zadataka negoli ih je bio sebi zapisao u svoj programski »paket« prigodom polaska u Rim.

BORAVAK U RIMU I NAPULJU 1857—1860. I KASNIJA DOLAŽENJA U ITALIJU

Rački je proveo u Rimu kao kanonik Hrvatskog kaptola sv. Jeronima od oko 8. listopada 1857. do lipnja 1860. Nastanio se kod Dubrovčanina Petra Mančuna, glasovitog bakroresca, tajnika hrvatske Bratovštine sv. Jeronima.⁴¹ Za sve ostale njegove rimske prilike i teškoće upućujem ovdje na predmetnu literaturu.^{42, 43}

⁴⁰ Ibid., 16.

⁴¹ Tadanja mu je adresa glasila: Via Schiavonia N: 1. Pietro Mancion: pisma Franji Račkomu u Arhivu JAZU, Ostavština Franje Račkoga, A 393/2 od 7. veljače 1861, ali dalje od 393/3 od 3. siječnja 1862. i kasnije ista Via Schiavonia N: 11. — Uspor. Emilij Laszowski, Mančun Petar, ZZH 171. — Kruno Prijatelj, Mančun Petar, ELU 3, 394.

⁴² Smičiklas F. R. — Zagorski. — Burić 1971.

⁴³ Osobni dokumenti Franje Račkoga nalaze se u arhivu Bratovštine sv. Jeronima u Rimu, u svežnju bez signature pod oznakom: *Documenta personalia canonicorum*, gdje su isprave i nekih drugih kanonika. Taj se svežanj nalazi u ormaru u sobi do biblioteke Zavoda sv. Jeronima, a odluke Bratovštine sv. Jeronima u seriji *Decreta* u arhivu Bratovštine u zgradi Zavoda. Burić 1971, bilj. 290.

Za vrijeme svog boravka u Rimu pošao je bio na mjesec dana s Theinerom na rad u napuljski arhiv.^{44, 45}

Rački je namjeravao, nakon dovršenih određenih znanstvenih radova, vratiti se u domovinu. Strossmayer ga je prigodom boravka u Rimu u proljeće 1859. nastojao namjestiti na položaj »auditora Rotae«, no austrijska je vlada to sprječila, predloživši Sv. Stolici za imenovanje na to mjesto visokog austrijskog aristokratu grofa Belegarda. Smičiklas zaključuje: »Rački propade na našu sreću, te se vrati u domovinu«.⁴⁶

⁴⁴ Dosad sam za boravak i rad Franje Račkoga u Rimu dobio u Rimu pozitivne podatke iz 4 rimska arhiva: arhiv Bratovštine sv. Jeronima, Archivio Segreto Vaticano, arhiv Biblioteca Apostolica Vaticana i arhiv Njemačkog arheološkog instituta u Rimu.

U Historijskom arhivu Kongregacije *De Propaganda Fide* nema potvrde o njegovoj prisutnosti. Pregledao sam ove materijale:

Scritture riferite nei Congressi, Ministri dal 1849 al 1859, svezak 9, ff. 766—1045 — kontrolirano od 30. 12. 1856. do Resp.º 21. 1. 1860. — Ministri dal 1860 al 1876, svezak 10, ff. 1—165 — od inizio 1860 do Decembre 1860.

Seconda serie: Scritture riferite nei Congressi, Stato Temporale 1856—1860, svezak 43, ff. 599—1393 — 6. 4. 1850—20. 8. 1860.

Indice di Lettere, Parte Occidentale, svezak 16, 1857, svezak 17—18 1858—1859, svezak 19—20 1860—1861.

Međutim u Arhivu JAZU, Ostavština Franje Račkoga (dalje: ORAJA), XII E Razno nalazi se »Naslovi nekih knjiga koje se čuvaju u Propagandnom arhivu u Rimu«.

Odnos Račkoga i Theinera poznamo iz objavljene korespondencije Rački—Kukuljević. Jedno pismo Franje Račkoga Augustinu Theineru od 25. kolovoza 1863. nalazi se u ORAJA B 14, pisano u Zagrebu. Inače u fondu *Carte Theiner*, deponiranom u Vatikanskom arhivu, fascikli 3, slova M—R, nema traga o kontaktima Rački—Theiner.

U arhivu *Biblioteca Angelica* (koja je do 1871. god. pripadala ocima augustincima, a tada je pripala talijanskoj državi) nema traga prisutnosti Račkoga — prema ljubaznom izvještaju potpisanom njezina sadanjeg direktora C. Visca, br. prot. 861 od 24. listopada 1978, Pos. n. B. 3.1.

Za utvrđivanje prisutnosti Račkoga u čitaonicama za konzultiranje građe i tiskanih izdanja i posebno za polazanje tečajeva pomoćnih historijskih znanosti treba proučiti registre arhiva »*Accademia dei Quiriti*«, koji su sa svojim arhivom deponirani danas u »*Accademia di San Tommaso e della Religione Cattolica*«, iz kojih izlazi da je Rački bio upisan u tu akademiju, o kojem upisu od 3. lipnja 1859. postoji diploma u ORAJA XII D 35. Nema podataka da bi bio održao koje predavanje. U ORAJA XII D 38 postoji još obavijest »*Accademia dei Quiriti*« od 1. rujna 1860. Račkome.

Za Njemački (danas, onda Pruski) arheološki institut, osnovan u Rimu 1829, za koji sada njegov 2. direktor dr. Kolbe prigodom 150-godišnjice upravo priprema spomen-monografiju, javlja mi viši bibliotekarski savjetnik tog instituta dr. Horst Blanck pismom od 26. listopada 1978, broj prot. B/1106—B1/s, da su u svojim arhivskim bilješkama mogli samo to ustanoviti da je Franjo Rački od prosinca 1858. do travnja 1860. redovito posjećivao sastanke Instituta di corrispondenza archeologica. Prilaže kopiju indeksa sudionika Winckelmannove proslave (9. prosinca? M. P.) 1858, među kojima nalazimo i potpis Franje Račkoga. Na žalost ne može ništa više o njemu saopćiti. Tijekom prošlog stoljeća bila su za stipendiste, kojima su se mogli priključiti i drugi zainteresirani, priredivana vođenja kroz Institut, prilikom kojih bi tadanji direktor Wilhelm Henzen držao i predavanja o epigrafici. Tečajevi iz paleografije i diplomatike — s obzirom na značaj Instituta — nisu međutim bili predviđeni u programu. Na žalost ne posjeduju popisa sudionika tih vođenja,

Bilješke je bio ostavio u Rimu. Namjeravao se vratiti u Rim i nastaviti svoj rad, ali su nove političke prilike u Italiji početkom rujna 1860. to spriječile. Ni nakon rada u Hrvatskom saboru 1861. Rački nije mogao poći u Rim, jer su međutim u našem zavodu nastale konfuzije, kako mu javlja Strossmayer koncem 1861.⁴⁷ Rački ostade u Zagrebu i nadalje bez namještenja u nezgodnom položaju, bez nade da će ga urediti, jer ga kardinal Haulik ni sada nije htio predložiti za imenovanje za zagrebačkoga kanonika. Na proljeće 1862. ode

niti ikakvih svjedočanstava. Izvjestitelju je žao da nije mogao dati nikakve iscrpnije podatke. — Potvrda i o kasnijem kontaktu tog instituta s Račkim nalazi se u ORAJA A 898, među pismima ustanova Račkome: pismo Istituto di Correspondenza Archeologica od 17. prosinca 1867, poslije osnutka JAZU.

Trebalo bi zatim konzultirati registre arhiva *Biblioteca Vaticelliana* (Chiesa Nuova), danas deponirane u Società Romana di Storia Patria u Rimu. Ta biblioteka na moj pismeni predmetni upit od 17. listopada 1978. nije odgovorila.

Za konzultiranje registara *Accademia dei Lincei e Corsiniana* u Rimu ljubavno mi odgovara sadanji direktor dr. Amelia Cosatti svojim dopisom broj prot. 15468/B od 25. studenoga 1978. da je Corsiniana 1857—1860. bila otvorena znanstvenim radnicima, da su službene knjige obaju onovremenih direktora Biblioteca Corsiniana Luigi Maria Rezzi 1837—1857. i Francesco Cerroti 1857—1883. i kartoteke njihovih korespondenata za spomenute godine rada Račkoga bile ovom prilikom konzultirane, ali bez pozitivnog rezultata u vezi s Račkim. Ne isključuje međutim mogućnost da bi polagano i pažljivo konzultiranje dokumentacije koja se odnosi na oba direktora, Rezzija i Cerrotija, a nalazi se uvezana u nekoliko volumena Corsinijane, moglo pružiti koji korisni podatak za naše pitanje. Ta bi istraživanja međutim zahtijevalo nekoliko mjeseci rada.

Registri *Biblioteca del Monastero di Santa Croce in Gerusalemme* — Cistercensi, koja nije dobila moj upit od 17. listopada 1978. — zajedno s rukopisima, deponirani su danas u Biblioteca Nazionale u Rimu kao *Fondo Sessoriano*, koji bi također zahtijevao dulje razdoblje istraživanja.

U *Biblioteca Casanatense* saopćila je usmeno gđa Cocchetti da nije uspjela pronaći nikakve suplake Račkoga za dobivanje dozvole za znanstveni rad u toj knjižnici. Trebalo bi još konzultirati registre te knjižnice, a to bi zahtijevalo najmanje nekoliko tjedana istraživačkog rada. U ORAJA XII F 11 nalazi se ovrhovljen prijepis iz rukopisne biblioteke Casanatense E III: Gualdi, Monumenti Sepolcrali o grobu kraljice Katarine u Rimu (1884).

U *Državnom arhivu u Napulju* nemaju knjigu prisutnosti za ono vrijeme (usmeno saopćenje).

Neprotokolirana suplika dr. Franje Račkoga upućena u Rimu 18. studenoga 1857. državnom tajniku kardinalu Giacomu Antonelliju, da može u *Vatikanskoj biblioteci* raditi na rukopisima koji se odnose na svete Cirila i Metodija, na herezu bogumila i patarena i na crkvenu i svjetovnu povijest svoga naroda, dobila je svoj odgovor u reskriptu Giacomu Antonelliju upravljenom prvom čuvaru (odgovara današnjem prefektu, po našem direktoru) Vatikanske biblioteke Msgru Di aSn Marzano od 9. prosinca 1857. da dr. Franjo Rački može raditi u Vatikanskoj biblioteci. To je uslijedilo posredovanjem o. Augustina Theinera. O teškoćama u efektivnom provođenju tog rješenja govore Rački i Smitčikas; v. bilješke 48—55.

Istovremeno s ulaganjem molbe Račkoga, prema protokolu papinskog državnog tajništva, svezak 240 pod br. 88849 od 20. studenoga 1857. austrijsko poslanstvo u Rimu preporučuje prof. Knoppa da mu se izda dozvola za vršenje nekih historijskih istraživanja u Vatikanskoj biblioteci. Na tu molbu referent papinskog državnog tajništva Barluzzi otpisom br. 89695 od 22. prosinca 1857. upravljениm Vatikanskom arhivu navodi razloge nepristanjanja na molbu prof. Knoppa.

sa Strossmayerom u Rim da urede stvari u Zavodu sv. Jeronima. Više se onamo nije vraćao, a biskup se ne prestaje starati da ga u Zagrebu dostojno namjesti.⁴⁸

I nakon 1863. kad je prestao biti kanonik sv. Jeronima u Rimu, polazio je koji put sa Strossmayerom u Rim, uz ostalo i 1881, kad je odbio prihvatiti ponudenu mu službu metropolita svih katolika u Rusiji.⁴⁹

Rački je od 1859. dalje do svoje smrti u Rimu davao poticaj Strossmayerovoj inicijativi za uspostavljanje slavenske liturgije u Hrvatskoj, posebno od 1881. do kraja života,⁵⁰ a i raznim drugim inicijativama.

VII. PRAVNI I STVARNI PREDUVJETI ZA ARHIVSKI RAD U RIMU PRIJE I POSLIJE 1881. GODINE

Kao i ostali talijanski kneževski arhivi, tako je i Vatikanski do 1881. god. bio u punom smislu riječi »Archivio Segreto«, tj. vlasništvo svog suverena, rezervirano vladajućoj ekipi isključivo za svrhe unutrašnje uprave i reguliranje međunarodnih odnosa pojedine talijanske države, a Vatikanski naravno u prvom redu za upravu univerzalne crkve i rješavanja čitavog sklopa mješovitih crkveno-državnih pitanja Papinske države. Otuda onaj naziv »Segreto« koji Vatikanskom arhivu službeno ostaje i iza 1881. god. sve do danas.

U euforiji rimskog »brucoša«, dva mjeseca nakon svog dolaska u Rim, piše Rački Kukuljeviću 26. studenoga 1857: »On (Theiner) me osobito preporučio čuvaru vatikanske knjižnice nadbiskupu Sanmarcianu, koj mi u svemu na ruku ide izza dobljenoga od državnoga tajništva dozvoljenja za služiti se rukopisi knjižnice vatikanske.«⁵¹

Međutim se uskoro morao uvjeriti da se i u ovoj stvari samo per aspera može doći ad astra.

U članku U. Berlière, *Aux Archives Vaticanes*, u »Revue bénédictine«, 20/1903, str. 132—173, koji donosi vijesti o fondovima i podatke o izvršenom znanstvenom radu prije i poslije otvaranja javnosti Vatikanskog arhiva 1881. god., nema podataka o Račkome.

⁴⁸ Franjo Rački, Iz Rima u Napulj, Narodne novine 1859, br. 226, 261, 262, zatim 1860, br. 11, 12, 24.

Jole Mazzoleni, *Le fonti documentarie e bibliografiche dal sec. X al sec. XX conservate presso l'Archivio di Stato di Napoli*, Napoli 1974, str. 58, v. Theiner, *Vetera monumenta historica Hungarum sacram illustrantia*, Roma 1859. Rački je pomogao Theineru u izdavanju ovog djela: uspor. Smičiklas F. R., 26, 75—76, 95.

⁴⁶ Smičiklas F. R., 30.

⁴⁷ Ibid., 45.

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ Ibid., 119—120. — V. o tome više podataka u KRS, knj. II, brojevi 690, 701 i 702.

⁵⁰ V. o tome KRS od 1880. god. do kraja.

⁵¹ Rački Kukuljeviću iz Rima 26. studenoga 1857. Smičiklas F. R., 179.

Rački spominje jednom, ali vrlo izrazito,⁵² a Smičiklas u njegovu životopisu dvaput,⁵³ teškoće da prodre do vatikanskih kataloga. Rački se na spomenutom mjestu, tuži, prigodom objavljivanja svojih bilježaka načinjenih u vrijeme svog 32-mjesečnog rada u Rim 1857—1860, da je Vatikanska knjižnica (on tu podrazumijeva i arhiv) brojem rukopisa bogato vrelo, ali teško pristupačno, da je pristup vezan za mnoge formalnosti i dozvolu, da je vrijeme za rad(nju) prekomjerno ograničeno, da popisi rukopisa nisu u redu, da su nepristupačni, te valja imati osobitih preporuka od vlade ili visokih osoba, a ostali da tapaju neupućeni u tmuni, da se popisi malo ili ništa, ne osvrću na slovjenski narod.⁵⁴ Gotovo minuse dvije godine dok rimski monsignor može o sebi kazati: »... svakojakim vijuganjem i moljakanjem dobih riedku sreću, da mogu u vatikanske kataloge rukopisov zaviriti.«⁵⁵

Rački spominje u svojim pismima Kukuljeviću slučajeve kada je dobio dopuštenje za rad u nekim drugim knjižnicama:⁵⁶ 24. ožujka 1858. za knjižnicu manastira sv. Križa jerusalimskoga izvan Rima,⁵⁷ odnosno dobio uskratu dopuštenja 25. svibnja 1858. za Barberinsku knjižnicu da konzultira imenik, a također i za Vatikansku knjižnicu.⁵⁸

Sreća da je u čitavom tom radu mogao prijateljski kontaktirati s o. Augustinom Theinerom, Martinuzzijem, Tostijem, Guglielmottijem, Henzenom i drugima, što mu je bitno olakšavalo kretanje po rimskom terenu u sredini tih istaknutih znanstvenih radnika. 28. svibnja 1859. javlja Kukuljeviću: »Ja sam našao u novije doba i svaki dan više nahađam u rimskih knjižnicah, a navlastito u vatikanskoj toliko rukopisov, za nas manje više važnih, da mi treba počekati priobćiti njihov popis, dok im se bližnje koncu neprimaknem. U barberinskoj knjižnici, gdje mi s velikim trudom pođe za rukom tandem aliquando dočepati se kataloga, pobilježih više rukopisov.«⁵⁹

Međutim se sâm o. Theiner morao boriti s mnogim teškoćama.⁶⁰

Između Theinera i hrvatske kolonije u Rimu bilo se razvilo puno prijateljstvo.^{61, 62}

Odlučni preokret u povijesti Vatikanskog arhiva nastupio je tek njegovim otvaranjem slobodnom proučavanju znanstvenih radnika širokogrudnošću Lava XIII. 1881. god., a u vezi s time i Vatikanske

⁵² Rad JAZU, 18, 1872, 240.

⁵³ Smičiklas F. R., 24, 26.

⁵⁴ Kao bilj. 52, str. 239—240.

⁵⁵ Rački Kukuljeviću iz Rima 28. svibnja 1859. Smičiklas R. F., 203.

⁵⁶ Rački Kukuljeviću iz Rima. Ibid., 186.

⁵⁷ Ibid., 189.

⁵⁸ Ibid.

⁵⁹ Smičiklas F. R., 203.

⁶⁰ Rački Kukuljeviću iz Rima 24. ožujka 1858. Smičiklas F. R., 187.

⁶¹ Burić 1971, 142, bilj. 294.

⁶² O sudbini Theinerovih rukopisa v. KRS II, 259.

apostolske knjižnice. Te dvije ustanove postadoše tako za historiju najvažnije znanstvene ustanove na svijetu, što je dovelo do osnivanja u Rimu velikog broja nacionalnih historijskih instituta (oko 120). Uz Vatikanski tajni arhiv osnovana je sa »motu proprio« Lava XIII. od 1. svibnja 1884. Vatikanska paleografsko-diplomatička škola.⁶³

Nakon otvaranja znanstvenom svijetu Vatikanskog arhiva i Vatikanske biblioteke koncentrirani su u njima dotada na raznim mjestima u Rimu smješteni fondovi, deponirani u njima novi, izvršene zamjene dijelova fondova da se postigne jedinstvo građe koja po prirodi stvari spada zajedno.

Nakon otvaranja Vatikanskog arhiva i Vatikanske biblioteke slobodnom konzultiranju znanstvenih radnika 1881. god. pristup na rad omogućen je svim pripadnicima svih narodnosti, država i konfesija koji ispunjavaju uvjete: da molitelj pruža garanciju ozbiljnoga znanstvenog radnika svojim kvalifikacijama, objavljenim radovima, poznavanjem i opserviranjem statutarnih propisa Arhiva i Biblioteke; da bude na početku svoga istraživačkog rada prezentiran od svoga vlastitog ordinarija ili rektora svoga nacionalnog zavoda u Rimu ili ambasadora kod Sv. Stolice, koji prezentator time naravno preuzima svu odgovornost za eventualne prekršaje statuta Arhiva ili Biblioteke koje počini prezentirana osoba.⁶⁴

Obaveza je znanstvenog radnika da dostavi upravi Arhiva ili Biblioteke vlastite publikacije kojima je kao izvori poslužila građa koja se nalazi u tim ustanovama, a publikacije su rezultat autorova rada na tom materijalu.

Međutim Rački se nije mogao poslužiti beneficijama reforme Lava XIII. od 1881. god. i kasnijima, kako smo gore spomenuli, jer nakon tog otvaranja on uglavnom nije više tamo polazio.⁶⁵

Neuređeno stanje hrvatske kolonije oko Bratovštine sv. Jeronima također je opterećivalo rad Račkoga u Rimu.⁶⁶ Strossmayer je pomagao Hrvatski kaptol sv. Jeronima u Rimu, upravo s namjerom da mu pomogne prebroditi krizu u kojoj se nalazio u doba pripadnosti Franje Račkoga tom kaptolu 1857—1860, da uzmognu iz toga rimskoga hrvatskog centra stvoriti Hrvatski povijesni institut.⁶⁷

⁶³ Enc. Catt. XII, 1954, 1128, 1131—1135.

⁶⁴ Obično su to krađe dragocjenih knjiga i dokumenata ili njihovo oštećenje. Slučajeva prekršaja i ozbiljnih, koji put i doživotnih sankcija ima svakih nekoliko godina.

⁶⁵ 22. prosinca 1978. papa Ivan Pavao II. u prigodnom govoru objavio je da je odlučio otvoriti Vatikanski arhiv, dostupan od 1878. god., za cijelo razdoblje pontifikata Lava XIII, tj. do 1903. god.

⁶⁶ Smičiklas F. R., 16—18. — Juraj Magjerec, Hrvatski zavod sv. Jeronima u Rimu, Rim 1953. — Ivan Vitezić, Austro-ugarska diplomacija i hrvatski Zavod sv. Jeronima u Rimu, Radovi Hrvatskog povijesnog instituta u Rimu, sv. III—IV, Rim 1971, 293—327. — Ivan Golub, Zavod sv. Jeronima u Rimu, Enc. Jug. 8, 609—610.

⁶⁷ Josip Burić, Iz prošlosti hrvatske kolonije u Rimu, Rim 1966. — Smičiklas F. R., 18, 76.

VIII. SADRŽAJ I REZULTATI RADA FRANJE RAČKOG U RIMU I NAPULJU
1857—1860.

Ferdo Šišić u svom govoru »Franjo Rački historik«, održanom 2. lipnja 1929. prigodom proslave stogodišnjice njegovog rođenja, navodi četiri krupna faktora u izgradnji stvaralačkog duha i karaktera Račkoga, a to su: 1. ideja slavenske uzajamnosti i ilirsko oduševljenje, 2. Güntherova filozofija, 3. područje crkvene i s njom povezane političke historije hrvatske i slavenske uopće i 4. Strossmayerova zamisao osnivanja Jugoslavenske akademije kao kulturnog središta svih Južnih Slavena.⁶⁸ Međutim neposredni stručno-tehnički faktor pripreme i rehabilitacije Račkoga za tvorca onoga kvalitetnog uspona hrvatske historiografije u drugoj polovini XIX. stoljeća jeste njegov rimski rad i boravak 1857—1860. god.

Rački je u Rimu ovladao pomoćnim historijskim znanostima: paleografijom, diplomatikom i arhivističkom teorijom i praksom, zatim epigrafikom i arheologijom, polazeći kolegije u tadanjim školama, kontaktirajući s vrhunskim rimskim stručnjacima, u prvom redu s Augustinom Theinerom, a uveo se i u tehniku arhivističkog i bibliotekarskog rada stalnim studiranjem u bogatim specijaliziranim rimskim arhivima i bibliotekama. Smičiklas nam na temelju korespondencije⁶⁹ Rački-Kukuljević iz tih rimskih godina dopunskog znanstvenog rada Račkoga i njegove specijalizacije spominje rimske knjižnice u kojima je redom Rački radio: Kasanatska u dominikanskom samostanu S. Maria sopra Minerva od 8. studenoga 1857, u kojoj je zabilježio 79 rukopisa koji se odnose na povijest jugoslavensku, slavensku i cijele istočne Evrope. Poslije toga prešao je u Korsinijansku u kojoj je zabilježio do 50 rukopisa, radeći opet istim načinom. Vidi se da je imao pred očima cijelo zemljište djelovanja svete braće Cirila i Metodija. Za Vatikansku knjižnicu upotrijebio je krasno djelo kardinala Maija: *Scriptorum veterum nova collectio, Romae 1831, osobito tom V. u kojemu su Codices slavici*. Radio je i bilježio u knjižnici Angelica otaca augustinaca, u knjižnici samostana cistercita S. Croce in Gerusalemme, u knjižnici knezova Chigi, u Barberinskoj knjižnici, u knjižnici Vallicelliana. Iz svih tih knjižnica nalazimo popise rukopisa i bilješke, najviše dakako iz Vatikanske. Svagdje se vidi da je njegov interes usredotočen u prvom redu na tragove vijesti o Cirilu i Metodiju, zatim o bogumilima i konačno na razne aspekte i razdoblja južnoslavenske historije. Iz tih je popisa trebalo nastati djelo »Rim gledom na slovensku književnost«. Ono nije nastalo, jer se Rački morao prije vremena vratiti u domovinu, ali je bilješke objavio u Radu.⁷⁰ Šišić konstatira da taj popis može još i danas poslužiti svakom našem historičaru koji do-

⁶⁸ Šišić 1929, 30—32.

⁶⁹ Smičiklas F. R., 21 — Šišić 1929, 32.

⁷⁰ Knj. 18, 1872. Uspor. bilj. 52 i 54.

đe na rad u Rim kao odlična pomoć,⁷¹ naravno ako tome dodamo Potthastov priručnik izvora za evropsku historiju do 1500. god.⁷² i u Rimu deponirani znanstveni aparat drugih publikacija o ostalim novijim rezultatima na tom području.

Rački je redovito polazio kolegije iz latinske paleografije i diplomatike na rimskim akademijama »dei Quiriti« i »della Religione Cattolica«, a iz arheologije na »Pruskom arheološkom institutu« — koji ga zavodi učiniše svojim članom. U Akademiji dei Quiriti osnovao je slavensku sekciju s namjerom okupljanja slavenskih znanstvenih radnika za prezentiranje problematike slavenskih naroda pred zapadnim svijetom i kasnijeg nastavka tog djelovanja oko in nucleo već zamišljene Jugoslavenske akademije.⁷³

Ali trajni rezultat, najznamenitiji uspjeh toga ustrajnog i napornog rada Račkoga u Rimu jeste činjenica da je — uza sve zapreke i teškoće — uspio sa sebe skinuti sjenu da radi još uvijek kao autodidakt.⁷⁴ Njegovi napori učiniše sada od Račkoga našega prvoga metodički obrazovanoga historičara učenjaka. To je veoma krupna činjenica, koju ne valja puštati s vida; jer, iako je nešto stariji Ivan Kukuljević već i do onda stekao znatnih zasluga za našu historijsku znanost, ipak je u pogledu metodičke spremne, kao autodidakt, vazda daleko zaostajao za Račkim.⁷⁵ To su rezultati Račkoga na području uspona u ovladavanju historijskom metodologijom.

Rački je osim u rimskim od 11. rujna do 14. listopada 1859. s Theinerom, kao prvi hrvatski moderni znanstveni radnik, radio i u napoljskom arhivu. Za mjesec dana pregledao je u 36 folijanata 28.000 anžuvinskih listina. Sada se već njegov projekt obraditi povijest vojvode Hrvoja proširio u osnovu o velikom pokretu na slavenskom

⁷¹ Sišić, nav. dj., 32.

⁷² Novo izdanje: Repertorium fontium Historiae Medii Aevi primum ab Augusto Potthast digestum, nunc cura collegii historicorum e pluribus nationibus emendatum et auctum, vol. I, Series collectionum, Romae MCMLXII. Do 1977. god. izašao je iz tiska IV. svezak.

⁷³ Smičiklas F. R., 26. — Zagorski, 34—35. — Osim sebe želio je Rački povezati oko rada slavenske sekcije Akademije dei Quiriti još Slovaka Martina Hattalu i Čeha Václava Hanku, oba profesore u Pragu, Ivana Kukuljevića u Zagrebu i Franca Miklošiča u Beču. Historijat Akademije dei Quiriti, koja je 1876. spojena s rimskom Akademijom sv. Tome i Akademijom katoličke religije, obradio je prof. Antonio Piolanti u posebnoj monografiji pod naslovom: L'Accademia di Religione Cattolica, Biblioteca per la Storia del Tomismo 9, Città del Vaticano 1976, XI + 548.

⁷⁴ Smičiklas F. R., 21. — Uspor. Pendant ces travaux préliminaires, Rački s'était lié avec Martinuzzi, Tosti, Guglielmotti et Henzen, le premier secrétaire de l'institut archéologique allemand à Rome. Il profita beaucoup d'une telle société et se rendit vite compte qu'il lui était indispensable d'apprendre la paléographie latine et la diplomatique — et il se mit à étudier à l'Accademia dei Quiriti, à l'Accademia della Religione Cattolica et à l'Institut Archéologique Allemand. Jusqu' alors, en dépit de son séjour à Vienne, Rački n'était encore qu'un autodidacte, très heureusement doué, mais sans méthode; il apprit à Rome les procédés de l'érudition moderne. Zagorski, 34—35.

⁷⁵ Sišić 1929, 32.

jugu koncem XIV. i početkom XV. stoljeća, koju je poslije potanko obradio. Sama anžuvinska regesta tiskao je kasnije u Kukuljevićevu »Arhivu«: *Izvadci za jugoslovensku poviest iz kr. osrednjega arkiva u Napulju*.⁷⁶

Inače već je 19. srpnja 1856. iz Senja pisao Kukuljeviću da namjerava posjetiti Mletke, ali iz Rima nije nikad dospio tamo poći.⁷⁷ Rački je znao da bi iz Zagreba trebalo polaziti u ona mjesta gdje se nalaze rukopisi kronika i kasnije dokumentacije. I poslije se često spremio iz Zagreba poći u Veneciju na duže vremena. Svaki put kada biskup polazi u Rim zove ga za suputnika. Nekoliko puta Rački i pristaje, ali mu postavlja uvjet da desetak dana ostanu u Veneciji. Stereotipno mu svaki put ponavlja: »Vi se šćite po galerijama, a mene pustite desetak dana u Marcijani«. Zato su kasnije »Scriptores rerum croaticarum« ostali tek započeti.⁷⁸

Šišić spominje⁷⁹ da je osnutkom JAZU »Rački uzeo redom proučavati osim zagrebačkih arhiva još i one u Gracu, Ljubljani, Beču, Zadru, Trogiru, Splitu, Dubrovniku, Kotoru, Veneciji, Bologni i Firenci«. Ovdje moramo korigirati Šišića, utoliko što je Rački dobro organizirao dobivanje građe iz arhiva u Gracu, Ljubljani, Beču, Veneciji, Bolonji i Firenci — u Zagreb, pa tu proučavao i izdavao dobitvenu građu za našu hrvatsku povijest u zbornim izdanjima Akademije, a donio je već bio sa sobom dosta izvora, osim »Vetera Monumenta Hungariae« i »Slavorum Meridionalium« koja su izdana u suradnji s Theinerom. Za »Bogomile i patarene« upotrijebio je npr. dosada nepoznate izvore u tolikom broju strane iz Rima, Beča, Venecije, Bolonje, a domaće iz Zagreba i Beograda, koliko nitko prije njega.

Rački se naime sâm tužio⁸⁰ da su svi ti prinosi ili iz naše knjižnice (tu misli na arhiv Akademije) ili ih je dobio posredovanjem prijatelja. On sam bio je u Zagrebu prijet premnogim poslovima kao da je u verigama. To biva još jasnije kad znamo da njegova suradnja od 1879. u Starinama JAZU pa dalje u objavljivanju izvora predstavlja jedine njegove arhivalne studije u posljednjih 16 godina. To je doista malo za takva učenjaka. Upravo ga je to boljelo, što jasno pokazuju one njegove tužbe: »Ja sam kao prikovan u Zagrebu«, »zapregnut sam u poslu i ne mogu se maknuti«, »morao bi doći njetko batinom, pa da me protjera iz Zagreba«. Tužio se često u pismima i Strossmayeru i boljim svojim prijateljima. Ipak moramo spomenuti izdanja iz toga vremena: »Vinodolski zakonik«, »Statut kastavski i veprinački«, »Statut trsatski« i Historia Salonitana Tome Arcidakona.

⁷⁶ Knj. VII, str. 1—71. — Smičiklas F. R., 24. — Uspor. i bilj. 45.

⁷⁷ Smičiklas F. R., 163—164.

⁷⁸ Ibid., 138—139.

⁷⁹ Šišić 1929, 36, 37.

⁸⁰ Smičiklas F. R., 135.

Na štetu znanosti pritiskali su ga javni poslovi. On nije mogao smoci mjesec dana vremena za 16 godina (1877—1894) da pođe u koji arhiv izvan Zagreba. U tome ga natkriljuju Kukuljević, Ljubić i Lopašić, koji su uz velike osobne žrtve iz stranih arhiva snesli predragocjeno blago za hrvatsku historiju. Akademija ima iza Kukuljevića krasnu knjižnicu i dragocjeni arhiv. Godinu za godinom dolaze darovi od prijatelja Akademije — dodoše cijeli arhivi. Već u vrijeme poslije smrti Račkoga Akademijin arhiv je tako bogat da se može ponositi većim bogatstvom negoli neki javni arhivi u Hrvatskoj. U rukopisima je svakako najznamenitiji na slavenskom jugu. Rački se mnogo brinuo da arhiv naraste. Više se od ma koga drugoga trudio da ga prouči i upotrijebi. U njemu je našao dosta spomenika kojima je ukrasio naše »Starine«. ⁸¹

Uza sve zapreke da kasnije sam polazi u arhive »Rački vazda piše tako, da u svome čitaocu izaziva vjeru, da je proučio sve izvore i da ih je dobro razumio. ... Tako su nastale one brojne paleografsko-diplomatičke studije, koje su pripravile klasično izdanje 'Dokumenta' 1877.« ⁸²

Za rad na raspravama »Hrvatska prije XII. vijeka gledom na zemljišni opseg i narod« 1881. i njegov organski nastavak »Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. vijeka« 1884/1893, koje su objavljene u posljednjih 14 godina njegova života, nije trebao putovati u arhive, jer je izvore već imao u »Dokumentima«, razvoj evropske historiografije i istraživanja redovito je pratio, a izvršeni rad u Rimu i kasnije u JAZU davao mu je široku perspektivu, pa je uz pomoć suradnika uočavao strukturu i sadržaj arhivskih fondova, te iz Zagreba uspjevao dobivati potrebnu građu za obrađivanje važnih historijskih pitanja i za mogućnost pripreme njihova publiciranja.

1887. tuži se Rački na materijalnu nemogućnost JAZU za slanje znanstvenih radnika u strane arhive i knjižnice, »... na znanstvene bud i u najčednijem razmjeru ekspedicije ... ne smije se u tim okolnostima ni misliti. To su 'pia desideria', koja kano da nam valja bližoj ih daljoj budućnosti u baštinu ostaviti.« ⁸³

Iz stila i sadržaja Šišićeva opisa rada Račkoga u rimskim arhivima vidi se da Šišić nije uopće nikada sistematski radio u Vatikanском i drugim rimskim arhivima, te da je retorski ⁸⁴ želio naglašeno istaknuti interes, entuzijazam Račkoga za dobivanje prvoklasne arhivske građe iz prve ruke.

Iz ovoga možemo zaključiti da je mnogo veći značaj boravka i rada Račkoga u Rimu negoli bi to izlazilo iz Šišićeva govora od 2. lipnja 1929.

Ne samo za rad na rukopisima rimskih arhiva i biblioteka nego i za rad na tiskanim izdanjima, priručnicima konzultiranim u speci-

⁸¹ Ibid., 133.

⁸² Šišić 1929, 37.

⁸³ Smičiklas F. R., 130.

⁸⁴ Šišić 1929, 36, 37.

jaliziranim rimskim zavodima Rački javlja: »Ovaj III. svezak,⁸⁵ prem sam imao gradivo zanj gotovo, neizmjerena truda me stajaše; a da nebih bio u Rimu, bio bi imao posvema ini rezultat. Osobito za prvu glavu u bogatoj knjižnici ovdašnjega pruskoga archeologičkoga zavoda mnogo toga nađoh, za što nebih bio niti znao u Hrvatskoj.«⁸⁶ Tijekom 32 mjeseca svoga rada u Rimu mogao je navesti sigurno i veći broj takvih slučajeva da je imao vremena voditi detaljniji dnevnik svoga rada i pojedinačnih postignutih rezultata na području heuristike izvora za hrvatsku povijest.

Već smo odmah gore, govoreći o programu i planu rada Račkoga na dolasku u Rim, istaknuli heurističku i historiografsku komponentu njegova zamišljenog rada. Naravno da je u tako kratko vrijeme njegova efektivnog boravka od 32 mjeseca u Rimu takav obilan program, uz metodološku formaciju, nastavak rada na već donesenim temama i produblјivanje novopostavljenih, upoznavanje s nekim novim područjima znanosti, suradnju na tuđim radovima, suradnju u »Katoličkom listu« i »Narodnim novinama«, sa Strossmayerom u spašavanju odnosno boljem fundiranju Hrvatskog kaptola sv. Jeronima u Rimu, na obnovi slavenske liturgije u hrvatskim zemljama itd., mogao biti samo djelomično izveden. Upućujući na predmetnu literaturu,⁸⁷ ograničit ćemo se ovdje na utvrđivanje sadržaja toga rada u neposrednoj funkciji razvoja hrvatske historiografije.

3. rujna 1858. piše Rački Kukuljeviću da će kad mu dođe na red Papinski tajni arhiv u Rimu činiti regesta, koja bi zajedno s potpunim prijepisom in extensum prepisanih drugih znamenitih listina kao diplomatar moglo izdati buduće hrvatsko historičko društvo, kad bude da bude. Dakako da mu ne preostaje vremena za pisanje kakve poveće ili važnije rasprave osim nekoga članka za novine.⁸⁸

Prvo njegovo oveće djelo *Viek i djelovanje sv. Cyrilla i Methoda slovjenških apoštolor*, Zagreb 1859, zamišljeno je i spremalo još u Beču, nastavljeno u Senju, a dovršeno u Rimu. Tim djelom — koje ujedno vremenski predstavlja prvo modernom znanstvenom metodom napisano historijsko djelo u našoj historiografiji — Rački je pokušao da kritički osvjetli ne samo djelovanje svete braće nego još i političku i kulturnu historiju Južnih Slavena, od njenih početaka do IX. stoljeća. Kad bi se proveli neki potrebni ispravci, to bi djelo još i danas po svojoj koncepciji i po svome dubokom historijskom shvaćanju bilo jedno od najodličnijih djela o ćirilometodskom pitanju. S njime čine cjelinu napose odštampana knjiga »Slovjensko pismo«, Zagreb 1861, i rasprava »Književan rad sv. Cirila i Metoda«,

⁸⁵ *Viek i djelovanje sv. Cyrilla i Methoda slovjenških apoštolor*, Pod III. sveskom misli: *Slovjensko pismo*, U Zagrebu 1861, str. 144. s jednom tablom.

⁸⁶ Smičiklas F. R., 22.

⁸⁷ KRS; Smičiklas F. R.; Zagorski; Novak, Rački; Šišić 1929; Erceg; Burić 1971; Koščak, Strossmayer-Rački; Bazala.

⁸⁸ Smičiklas F. R., 32, 192.

Zagreb 1863, u zborniku »Tisućnica«, kojim se radovima utvrđuje mišljenje Safarikovo da je glagoljica ne samo starija od ćirilice nego upravo ono pismo što ga je složio filozof Konstantin (Ciril). Kako je poznato, to je mišljenje danas prihvaćeno u cijelom znanstvenom svijetu, najviše zaslugom drugoga Hrvata prof. Vatroslava Jagića,⁸⁹ druga i prijatelja Račkoga. Tako je ocijenio Šišić prvo znamenito djelo Račkoga.⁹⁰

Smičiklas naprotiv ističe da je znamenito djelo doista u Senju dovršio, a u Rimu ga tek dotjerao.⁹¹ Međutim Rački piše 26. studenoga 1857. iz Rima Kukuljeviću: »Svojeg djela produženje pripravljam za tisak; nadam se, da ću biti gotovo do novog ljeta. Izaci će obširnije, nego si mislih, a pokratit mi se neda, jer bi dirnuo u osnovu; nadam se, da će čitatelji živo shvatit naše učitelje i njihov položaj u svome vijeku. Za historiju liturgije dobro će mi doći blago knjižnice vaticanske, isto i za pitanje o glagoljici. Sada uprav o tome radim«.⁹²

Ipak se vidi što je u kratko vrijeme u Rimu privrijedio. Bizantince ne upotrebljava više po Stritteru, već po pariškom i bonskom izdanju. Velike zbornike Mansija, Baronija i Pertza obilno rabi, a bilježi već i rukopise Vatikanske biblioteke. Sve je to divnom brzinom i snagom svladao za 5 mjeseci svoga boravka u Rimu da uzmogne poslati do 25. veljače 1858. u Zagreb prve dvije glave do smrti sv. Cirila. Posla upravo cijelu prvu polovicu svoga djela, do str. 236, a za drugih 5 mjeseci dovrši djelo sasvim.⁹³ Time je bila provedena namjera Račkoga od 1856. god. da će pitanje glagoljice do kraja ispitati.⁹⁴

Na nagovor Šafarika nerado je prihvatio priređivanje za tisak *Assemanova evanđelistara*, što mu nije potpuno uspjelo, ali predstavlja lijepi doprinos slavistici.⁹⁵

Već se 6. siječnja 1856. živo zanimao za povijest patarena.⁹⁶ U Rimu je za to pitanje našao mnogo spomenika i proučio svu zapadnu literaturu. Predradnje je donio sa sobom već u Rim, a gotovo cijelo djelo iz Rima u Zagreb.⁹⁷ U djelu *Bogumili i patareni*, Zagreb 1869/70, prikazana je ne samo historija i doktrina ove karakteristične konfesionalne skupine među Južnim Slavenima nego i gotovo čitava srednjovjekovna historija Bosne i Humske zemlje. To je i danas još temeljna i glavna radnja o tom pitanju u čitavoj evropskoj literaturi.⁹⁸

⁸⁹ Entstehungsgeschichte der Kirchenslavischen Sprache, Berlin 1913.

⁹⁰ Šišić 1929, 34. — Za genezu rješenja pitanja postanka glagoljice uspor. važno pismo Račkoga Kukuljeviću iz Rima 24. ožujka 1858, Smičiklas F. R., 185.

⁹¹ Smičiklas F. R., 20.

⁹² Ibid., 181.

⁹³ Ibid., 20.

⁹⁴ Ibid., 11.

⁹⁵ Ibid., 22.

⁹⁶ Pismo Kukuljeviću iz Senja. Smičiklas ibid., 158.

⁹⁷ Ibid., 24.

⁹⁸ Šišić 1929, 35.

Osnovna teza Franje Račkoga o bosanskoj crkvi i njenim krstjanima ostaje i danas, nakon 110 godina znanstvenih diskusija, ozbiljni znanstveno utemeljen okvir za interpretaciju bitnih točaka povijesti i nauke bosanskih patarena. Interesantna je mjesna koincidencija da je prof. Jaroslav Sidak obračunao sa svojom predašnjom tezom o bogumilskoj problematici 1955. god. u Rimu pred međunarodnim forumom u svom referatu na X. internacionalnom kongresu historijskih znanosti prihvativši tezu Račkoga kao okvir.⁹⁹ Novootvrđeni rezultati arheoloških iskopanja na području prvotne Bosne (Basler, Benac) dat će ovom okviru uskoro sigurnije utvrđeni konkretni sadržaj i definiciju.

Radeći u Rimu i pošavši s Theinerom u Napulj, redigirajući regesta, nastade najprije koncept a zatim i djelo »*Pokret na slavenskom Jugu koncem XIV. i početkom XV. vijeka*«. ¹⁰⁰ U pisanju tog djela oslanjao se dobrim dijelom i na izvore koje je Theiner izdao kao »*Monumenta Hungariae*« 1859/62. i »*Vetera monumenta Slavorum Meridionalium historiam illustrantia maximam partem nondum edita ex tabulariis vaticanis deprompta collecta ac serie chronologica disposita*, ab Augustino Theiner . . .«, vol. I (1180—1549), Romae 1863; vol. II (1424—1800), Zagrabiae 1875, kod pripreme kojih dvaju izdanja je Rački toliko surađivao da je za južnoslavenska Monumenta mogao reći da ih je on »uredio«, ¹⁰¹ a nastala su ova druga na poticaj i uz pomoć Strossmayera. Te su dvije velike zbirke izvora većinom i dokumentarna osnova i za »*Pokret na slavenskom Jugu*« i za »*Bogumile i patarene*« i tu uključene čitave historije Bosne i Humske zemlje na temelju izvora koji su u to vrijeme bili dostizni Račkomu. ¹⁰²

Po uzoru na djelo Palackog sazrela je u Račkome misao onako ocijeniti stare hrvatske ljetopise kao što je to učinio Palacki za češke. Još u Rimu započetu odličnu heurističku raspravu »*Ocjena starijih izvora za hrvatsku i srpsku povijest*«, objavljenu u »*Književ-*

⁹⁹ Jaroslav Sidak, Studije o »*Crkvi bosanskoj*« i bogumilstvu, Zagreb 1975, 7.

¹⁰⁰ Rad JAZU, 2, 3, 4, Zagreb 1868. Smičiklas F. R., 24, 91.

¹⁰¹ Ibid., 26. — Dobro je informirati naše znanstvene radnike da je Theiner samo tako uspio u 24 godine svoga rada u Vatikanskom arhivu izdati tako velik broj opsežnih volumena dokumentarne građe iz tog arhiva za veliki broj evropskih naroda, što je mogao iz depozita slati originalnu građu izravno na slaganje u tiskaru, koja se onda nalazila samo s druge strane dvorišta, u prostoriji sadanje čitaonice rukopisa Vatikanske biblioteke. — Uspor. Smičiklas F. R., 95.

Napomena: organski nastavak izdanja izvora za južnoslavensku historiju Theiner—Račkoga — po širini zamisli — predstavljaju danas djela: Dr. Makso Pelozo, Dokumenti o odnosima Hrvatske i Svete Stolice pod Grgurom XVI (1831—1846) — za područje redovite crkvene uprave; Dr. Josip Burić, Repertorij dokumenata Propagandinog arhiva koji se odnose na balkanske zemlje (1622—1878) — za južnoslavenske zemlje pod jurisdikcijom Propagande. Od prvog je djela objavljen predgovor na francuskom 1978. god., v. bilj. 20. Oba djela su u rukopisu.

¹⁰² Šišić 1929, 35.

niku« 1864/65, Šišić ocjenjuje punih 65 godina kasnije da stoji na visini nauke, uvaživši neke potrebne ispravke i dopune, te je drži prvim pokušajem kritike historijskih izvora u našoj literaturi uopće.¹⁰³

Smičiklas smatra glavnom i najvećom pripravnom radnjom Račkoga, u prvih deset godina djelovanja Akademije, za radnje o povijesti Hrvatske do XII. vijeka ili o vladanju naše narodne dinastije djelo: »*Borba Južnih Slovena za državnu neodvisnost u XI. vijeku*«, objavljeno 1873/75, nastalo po »analogiji samo u povijesti Italije, koja je njemu jamačno najviše pred očima lebdila«,¹⁰⁴ crpeći iz pisaca grčkih, mletačkih i njemačkih,¹⁰⁵ u kojemu je kritički i znanstveno prvi put ocrtao historiju Hrvata, Srba i Bugara od kraja X. do početka XII. stoljeća. Sva današnja historiografija hrvatska, srpska i bugarska ima svoje izlazište baš u ovom djelu Franje Račkoga.¹⁰⁶

Naoružavši se građom i analizama svojih već izdanih djela: *Viek*, 1859, *Ocjena*, 1864/65, *Borba*, 1873/75, *Documenta*, 1877, i donekle *Bogumili* i *patareni*, 1869/70, i nadograđivši na svoje golemo znanje, sabrano strogim znanstvenim naporom kroz decenije, od rimskih dana do početka osamdesetih godina XIX. stoljeća, oplodeno velikim iskustvom i oštroumljem, postao je Rački suvereni poznavalac razdoblja hrvatskih narodnih vladara od VII. do XII. stoljeća. Prvi nakon Lucija bavio se ustrajno i neumorno cijeli svoj znanstveni vijek tim najvećim dijelom još neobrađenim periodom, navraćajući se više puta ponovo na nove vidove već obrađenih pitanja. »Iz toga mnogogodišnjeg rada poniklo je s vremenom i najvažnije njegovo djelo, koje je uglavnom ostalo nenadmašeno u našoj nacionalnoj historiografiji i miljokaz, ne za decenije nego za stoljeća, onako kao nekoć Lucijevo djelo. To je djelo *Hrvatska prije XII. vijeka gledom na zemljišni opseg i narod*, objavljeno 1881, i njegov organski nastavak *Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. vijeka*, objavljeno 1884/93. Djelo je ovo sastavljeno od čitavog niza rasprava u 9 knjiga Akademičkoga 'Rada'. Ono što kod Francuza znači ime Fustel de Coulanges, a kod Nijemaca Waitz, to je Rački ne samo u hrvatskoj, nego i u slavenskoj historiografiji uopće. Velikim oštroumljem koje se upiralo na golemo znanje, sabrano teškim trudom kroz decenije, Rački je u tom remek-djelu učenosti i trudoljubivosti postavio pravi osnov znanstvenom istraživanju drevnoga hrvatskoga života. On je njime ne samo prodičio svoj narod i njegovo ime, nego je i Jugoslavenskoj akademiji pribavio onaj glas, ugled i štovanje, što ga danas uživa u stranom znanstvenom svijetu«,¹⁰⁷ posebno na području medievistike. Ovom sudu Ferde Šišića nema se što dodati ni 1978. god.

¹⁰³ Ibid., 34.

¹⁰⁴ Smičiklas F. R., 100—101.

¹⁰⁵ Ibid., 100.

¹⁰⁶ Šišić 1929, 36.

¹⁰⁷ Ibid.

Baveći se u Rimu i epigrafikom (pismo Kukuljeviću od 28. svibnja 1859),¹⁰⁸ vidi se da se zapravo već bio počeo pripremati za pisanje I. knjige naše narodne povijesti, barem za starije doba.¹⁰⁹ Nakon 20 godina piše Jagiću 17. srpnja 1879:¹¹⁰ »Već me grize što ne dospijevam, da priredim za tiskanje I. knjigu naše poviesti, koja je malo ne gotova, ali trebalo bi je pogledati i počestljati«, a poslije 22 godine 10. veljače 1881.¹¹¹ »Bio sam naumio izraditi I. knjigu naše poviesti, koja mi od više godina leži, a sada mi potres i tu osnovu poremeti«.

Od ostalih sektora njegove aktivnosti u Rimu spomenut ćemo izučavanje i povijesti umjetnosti (npr. sudjelovanje kod Winckelmannove proslave!), što je kasnije imalo svoga konkretnog ploda u redigiranju drugog izdanja kataloga Galerije slika 1890.¹¹² i u radnji »Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća«, u poglavlju »O prosvjetnih odnošajih Hrvatske prije XII. vijeka«, II. »Umjetnost i umjetni obrt«¹¹³ 1893. god.

Proučavajući Crijevića i Gradića u Vatikanskoj knjižnici,¹¹⁴ oduševio se bio i za doba renesanse. Tu se sadržajno može njegov zaključak formulirati Mažuranićevim više protestom negoli rezignacijom: »Ne bi zato barbarim' vè zvali, što vi mroste dok su oni spali«. Piše Kukuljeviću: »A ja i obratih osobitu pozornost na onu zanemarenu žalibože u nas stranu povjest, iz koje bi se moglo viditi, da i mi zauzemo njeko mjesto u civilizaciji čovječanstva, dočim nitko nedvoji, da bijesmo junaci na oružju.«¹¹⁵

Već u Rimu možemo zabilježiti zametke i nekih drugih osnovnih inicijativa Franje Račkoga, koje su kasnije našle svoje puno ostvarenje u aktivnostima JAZU: stvaranje slavenske sekcije u okviru Akademije dei Quiriti,¹¹⁶ pokretanje »Acta Academica« kao glasila te sekcije,¹¹⁷ pripravljanje terena na izgradnju kadrova buduće JAZU,¹¹⁸ ideja o sazivanju sastanaka južnoslavenskih književnika, tj. kulturnih i znanstvenih radnika.¹¹⁹

¹⁰⁸ Smičiklas F. R., 205.

¹⁰⁹ Ibid., 153.

¹¹⁰ Ibid.

¹¹¹ Ibid., 26.

¹¹² Strosmajerova galerija slika, 2. izdanje, 1890. V. Smičiklas F. R., 129.

¹¹³ Smičiklas F. R., 152. — Rački bi danas trodimenzionalno gledao ono što je tijekom cijeloga svog znanstvenog vijeka proučavao u rukopisima, ispravama i kodeksima, i djetima likovnih umjetnosti — u novosagrađenom splitskom kapitalnom objektu: Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika.

¹¹⁴ Rački Kukuljeviću iz Rima 28. svibnja 1859, v. Smičiklas F. R., 204 i 25.

¹¹⁵ Ibid., 25.

¹¹⁶ Ibid., 26. — Zagorski, 34—35.

¹¹⁷ Zagorski, 247.

¹¹⁸ Svoju vezu s Hattalom od rimskih vremena Rački upotrebljava za preporuku pismom iz Zagreba od 27. rujna 1864. Tadije Smičiklasa za podršku za vrijeme njegova postdiplomskog studija u Pragu. Zagorski, 248.

¹¹⁹ Pa i inicijativa Račkoga za održavanje sastanka jugoslavenskih književnika — kulturnih i znanstvenih radnika — u Zagrebu 1877. godine ima svoju

Obavljao je prijepise za Ivana Kukuljevića, te izvršio mnoge njegove poruke za »Slovník umjetnika jugoslavenskih«, sudjelovao je u Pruskom arheološkom zavodu izvještajima iz Hrvatske. 1859. sastavio je sa Strossmayerom poveću spomenicu — Promemoria — o pitanju slavenske liturgije, kojim se bavio još od 26. studenoga 1857, znači dva mjeseca nakon svog dolaska u Rim, i posebno od 1881. do konca svoga života.¹²⁰

Šalje u zagrebački »Katolički list« »Poslanice o Rimu i naših stvari« tek što se udomio pa sve do proljeća 1860.¹²¹ U njima hoće da probudi hrvatsko svećenstvo da napreduje i s višega gledišta promatra svjetske događaje. U njima ima svega što je patriotskoga hrvatskoga svećenika moglo zanimati iz »vječnoga grada« i iz književnoga (tu Smičiklas misli kulturno-znanstvenoga) života u crkvenim poslovima.¹²²

I konačno živahno je sudjelovao u Strossmayerovu nastojanju da izvuče iz krize Hrvatski kaptol sv. Jeronima, s perspektivom njegova pretvaranja u Hrvatski povijesni institut u Rimu.

IX. ZNAČENJE RADA RAČKOGA U RIMU ZA RAZVOJ HRVATSKE HISTORIOGRAFIJE

Smičiklas, Zagorski, Šišić i Burić se slažu u ocjeni velikog značenja boravka i rada Franje Račkoga u Rimu.¹²³ Burić veli: »Le séjour à Rome de l'illustre historien croate Franjo Rački comme chanoine de St. Jérôme fut de grande importance pour son activité scientifique«.¹²⁴

Još je 1868. Rački pisao »da je naša historiografija još tako u početku...«,¹²⁵ a 18. veljače 1874. piše Jagiću: »Ništa za to, što se kod nas dovoljno ne cieni takova radnja u taj čas; ali akademija u obće ne radi toliko za tromu sadašnjost, koliko za prosvjetljeniju nadajmo se budućnost«.¹²⁶

Dok su tekle pripreme za osnivanje Akademije kao zavoda, samostalno i što manje ovisno od vlade,¹²⁷ u vremenskom razmaku

genezu za boravka Račkoga u Rimu, jer su se takvi kongresi talijanskih »književnika« iz geografske Italije, tada još podijeljene u više malih državica, smatrali moćnim sredstvom borbe za talijansko ujedinjenje. Uspor. Smičiklas F. R., 85.

¹²⁰ Smičiklas F. R., 26. — Rački Kukuljeviću iz Rima 26. studenoga 1857, *ibid.*, 181; 24. ožujka 1858: *ibid.*, 185—187.

¹²¹ *Ibid.*, 27.

¹²² *Ibid.*

¹²³ Glavni citati: Smičiklas F. R., 21; Zagorski, 34—35; 198; Šišić 1929, 32—33.

¹²⁴ Burić 1971, 158.

¹²⁵ Pokret na slavenskom jugu, *Rad*, 4, 103. — Smičiklas F. R., 92.

¹²⁶ Pismo Jagiću 18. veljače 1874. — Smičiklas F. R., 97.

¹²⁷ *Ibid.*, 48.

1861—1867, osnovao je Rački časopis »Književnik« 1864—1866 da oko njega okupi ozbiljne znanstvene radnike, vrijedne sudjelovati u kasnijoj Akademiji i time pripravi osnivanje JAZU. Taj je časopis međašni kamen između diletantizma u znanosti u nas i ozbiljnoga stručnoga znanstvenog rada, kako se kasnije uopće javlja u Akademiji.¹²⁸ »Književnik« kao pripravnik Akademiji imao je prestati čim se potvrde pravila Akademije.

Do punog značenja u organiziranom javnom znanstvenom životu u Hrvatskoj dolazi pripravní rad Račkoga u rimskim i talijanskim arhivima i bibliotekama nakon povratka iz Rima najprije u »Književniku«; nakon pravnog osnutka i početka djelovanja JAZU njegovu zadaću preuzima Akademijin »Rad«.

Kao plod mnogogodišnjih napora Račkoga — među njima, kako gore vidjesmo, posebno onih u Rimu i Napulju — nastaju sada djela od trajnog značenja za hrvatsku historiografiju, a organizacijskom sposobnošću Račkoga kao predsjednika JAZU mobilizira se čitava ekipa ozbiljnih historičara u Hrvatskoj i nekih drugih iz ostalih slavenskih i evropskih naroda okupljenih oko zbornih izdanja JAZU.

U svom prvom govoru 28. srpnja 1867. o osnovi rada Akademije nacrtá je Rački divnom oštrinom, kao da vidi pred sobom nekoliko decenija i stotinjak svezaka Akademijina »Rada«. Iz toga nastupa, a i iz kasnijih njegovih nastupa ogledaju se svijest dobro upotrijebljenog vremena u domovini i Beču, a posebno u Rimu, rezultati njegova neumornoga rada i sva time stečena moralna snaga,¹²⁹ dostojanstvo prirodjeno učenjaku evropske razine i autoritet zakonodavca, organizatora i prvog predsjednika najvišega hrvatskog i južnoslavenskoga znanstvenog zavoda. Otvorenjem Jugoslavenske akademije 1867. Rački se uzdigao do svoje prave visine.¹³⁰ Dok je aktivni politički život Račkoga uzео brzo odbijati, ograničivši se kod njega tek na trajni idealni kult jugoslavenske ideje, znanstvenom životu koncentriranom poslije 1867. u Jugoslavenskoj akademiji Rački je ostao vjeran do posljednjega daha. Treba jasno kazati još i to da je Rački za sve to vrijeme, kroz više od četvrt stoljeća, zaista bio ono središte oko kojega se kretao gotovo čitav znanstveni rad Hrvata¹³¹ (usporedi njegovu korespondenciju, M. P.). Nijedan od svijuh hrvatskih historičara do današnjega dana nije stigao Račkoga ni po mnoštvu metodički izrađenih radova, ni po važnosti. On je pravi otac naše moderne kritičke historiografije i onaj svijetli stup oko kojega treba da se okupljaju svi naši znanstveni radnici, ako žele i dalje raditi u njegovu duhu.¹³²

Doduše prvu sintezu povijesti hrvatskoga naroda koju Strossmayer hvali kao prvu znanstveno pisanu povijest svojega naroda u XIX.

¹²⁸ Ibid., 51.

¹²⁹ Besjeda predsjednikova, Rad, 1, 1867, 49—53. — Smičiklas F. R., 56.

¹³⁰ Šišić 1929, 34.

¹³¹ Ibid., 32—33.

¹³² Ibid., 36.

stoljeću izdao je Smičiklas 1879—1882.¹³³ Djelo je inače bez znanstvenog aparata, a znanstvena je kritika o njemu dala svoju ocjenu.¹³⁴

Ne gledamo u Račkome nepogrešivog proroka kojega se pojedinačne izjave trebaju uzimati kao nedodirljive dogme za čitavu budućnost, ali moramo konstatirati da je velebna zgrada njegova historiografskog opusa kao cjelina od 1860/94. do danas — uz neznatne korekture i dopune — dobro izdržala, te da je čak relativno vrlo malen broj pojedinih historiografskih pitanja u kojima je sud tijekom prošlih osamdesetak godina doživio modifikaciju ili dopunu. Klasični je za ovo primjer: reafirmacije teze Račkoga o vrlo diskretnom problemu bogumilstva u prošlih tridesetak godina. Diskutabilne su točke u kojima je sama nedovoljna iscrpnost izvorne građe ostavila mjesto za historijske konjektуре: problem Bijele Hrvatske i Bijele Srbije, postanak hrvatskog plemstva i sl.¹³⁵ O tim se pitanjima posljednjih decenija razvija bogata diskusija.

Još je Zagorski rezimirao bitne crte djela Franje Račkoga, koje su se izgradile i pokazale već u njegovu rimskom periodu.¹³⁶

X. RIMSKE TEME U KORESPONDENCIJI FRANJE RAČKOGA 1858—1894.

Prikaz same pismene ostavštine Franje Račkoga koja se čuva u Arhivu JAZU u Zagrebu i nešto u Arhivu đakovačke biskupije u Đakovu (1858—1869) dao je Ivan Erceg.¹³⁷ U tom se fondu nalaze glavni sistematski izvori o predmetu o kome govori ovo poglavlje.

Podaci pak o izvorima, neobjavljenoj i objavljenoj arhivskoj građi i o bibliografiji Franje Račkoga nalaze se u izdanju Vladimira Koščaka.¹³⁸

Ovo poglavlje bitna je dopuna analize rimskog rada Franje Račkoga 1857—1860, netom iznesene u VIII. poglavlju. Tema pisama Račkoga Strossmayeru iz Rima 1858—1860, deponiranih u Arhivu đakovačke biskupije,¹³⁹ jesu isti problemi o kojima se govori u na-

¹³³ KRS III, 355.

¹³⁴ Uspor. Jaroslav Šidak, Smičiklas Tadija, Enc. Jug. 7, 412.

¹³⁵ Samo nekoliko autora: Miho Barada, Hrvatski vlasteoski feudalizam, Djela JAZU, 44, 1952; Marko Kostrenčić, O radnji Prof. Dr. Mihe Barade Hrvatski vlasteoski feudalizam, Predavanja JAZU, 9, 1953; Nada Klaić, Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku, Zagreb 1971, 78—80, 133—140; Relja Novaković, Otkakle su Srbi došli na Balkansko poluostrvo, Beograd 1978, Drugi deo III—VI. U tim djelima obilno citirana literatura.

¹³⁶ 198.

¹³⁷ Djelatnost Dra Franje Račkoga odražena u njegovoj korespondenciji, Zbornik Historijskog instituta JAZU, vol. 2, Zagreb 1959, 263—288.

¹³⁸ Josip J. Strossmayer / Franjo Rački. Politički spisi. Rasprave / Članici / Govori / Memorandumi, Zagreb 1971, 523—537.

¹³⁹ Erceg, 257—267.

šem VIII. poglavlju za isto vrijeme, te se lijepo dopunjuju s već iznesenim podacima u VIII. poglavlju.

Predmet najvećeg dijela korespondencije Račkoga 1860—1894, u užem ili barem u širem smislu, nastavak je projektiranja, heuristike i razrađivanja već zamišljenih rimskih, gore u ovoj studiji prikazanih znanstveno-književnih, pretežno medievističkih ili kako ih je sam Franjo Rački nazvao već 6. siječnja 1856. povijesnih narodno-crkvenih poslova od 1857—1860. god., odnosno kasnije s ovima povezanih ili na temelju u Rimu inspiriranih i na osnovi tamošnjega i ostaloga evropskog materijala razrađenih tema.

Korespondenata iz samog Rima za to razdoblje u pismenoj ostavštini JAZU ima 38, ali se te teme naravno isprepliću ili su barem dodirnite i u ostalim dijelovima korespondencije i čitave pismene ostavštine.

Rimske korespondente Franje Račkoga možemo podijeliti u dvanaestak skupina:

1. članovi Hrvatskoga kaptola sv. Jeronima: Juraj Benzia, Antun Marija Calbotta (Calbotte), Ivan Crnčić, Andrija Friš, Dragutin Antun Parčić, Đuro Pulić, Nikola Voršak;
2. članovi Bratovštine sv. Jeronima: Petar Mančun, Ivan Mančun;
3. biskupi: Sime Milinović, Josip Juraj Strossmayer;
4. znanstveni radnici: Euzebijje Fermendžin, Luka Jelić, Ljudevit Rossi;
5. crkveni radnici: Aloistus Brazza, Cesare Tondini, Juraj Zerjavić;
6. članovi »hrvatske kolonije« u Rimu: Lukša Gučetić Ovcarević, Matija Novosel, Niko Pucić, Imbro Tkalac;
7. prijatelji »hrvatske kolonije« u Rimu: Pio Lazzarini, Giovanni de Montel, Augustin Theiner;
8. historičari, arheolozi, knjižničari: Giuseppe Gatti, Angelo De Gubernatis, Giovanni Battista de Rossi;
9. umjetnici: Izidor Kršnjavi, Aleksandar Maks. Seitz, Ludwig Seitz, Petar Ubavkić;
10. knjižari: Herman Loescher;
11. drugi Slaveni: Marjan Gorzkowsky, Vladimir V. Kačanovskij, Stephanus P. Pawlicki;
12. rimska prelatura i plemstvo: Camillo Ferdinando — Mirabella Frangipani, Baldassare Odescalchi, Mariano Rampolla.

O rimskim znanstvenim vezama i o onima s ostalim znanstvenim centrima i ustanovama u Evropi trebalo bi napisati posebnu sistematsku studiju. Ovdje ćemo se ograničiti samo na onaj dio toga pozamašnog zadatka koji se odnosi na heuristiku i probleme redakcije izdanja Franje Račkoga u pojedinačnim i u zbornim izdanjima JAZU zasnovanim na rimskim izvorima, inspiraciji i suradnicima.

Prvih godina nakon povratka Račkoga iz Rima razmjena korespondencije s njegovim rimskim suradnicima još je ograničena na potpuno službene i rijetke kontakte, u očekivanju njegova eventu-

alnog povratka na barem privremeni boravak u Rim za nastavak započetoga znanstvenog istraživačkog djelovanja. Svoje je bilješke bio ostavio u Rimu misleći da je došao kući samo na odmor.¹⁴⁰

Interesantno je za upoznavanje općeg pristupa Račkog i njegove ocjene značenja njegova rimskog boravka, rada i rezultata u optici samog Račkoga sredinom 1863. godine, neposredno nakon primanja Mlinarićeve obavijesti o odluci protektora i Kaptola sv. Jeronima u Rimu od 18. srpnja 1863. god., već pismo Račkoga iz Zagreba od 25. kolovoza 1863. Augustinu Theineru koje govori o nastavku rada na »Vetera Monumenta Slavorum Meridionalium«, glavnoj njegovoj tadašnjoj preokupaciji, koja efektivno dovodi s Theinerom do objavljivanja već 1863. prvog sveska toga monumentalnog izdanja rimskih izvora spomenika Južnih Slavena, a u perspektivi priprema izdavanja drugog sveska 1875. god.

O pripremama za izdavanje drugog sveska »Monumenta« govore pisma Nikole Voršaka iz Rima Račkome u Zagreb, sign. XII A 810/9, od 7. prosinca 1864, br. 18 od 17. prosinca 1867, iz Civitavecchia br. 33 od 5. kolovoza 1873, iz Rima br. 36 od 3. travnja 1874. i br. 45 od 16. kolovoza 1875.

Andrija Friš izvješćuje iz Rima Račkoga (sign. je uvijek XII A 169/3 od 5. veljače 1882. o svojim ispravicima Theinera u Vatikanskom arhivu, dok Črnčić javlja pismom 115/19 od 19. listopada 1883. o svom kolacioniranju Theinera u Historijskom arhivu Propagande.

Pismom iz Rima 810/10 od 5. siječnja 1864. pita Nikola Voršak Račkoga ako ima gdjegod popisane spise na koje je bio naišao u Rimu, a koje nije bio prepisao, jer bi sam Voršak rado najprije pisao o povijesti bosanske biskupije, na što inače kasnije nije uopće dospio.

Budući da je Rački već u Rimu uglavnom završio bio djelo »Ocjena starijih izvora za hrvatsku i srbsku povijest«, objavljeno u »Književniku« i kao p. o. u Zagrebu 1865, o tom pitanju ne nalazimo korespondencije.

Ivan Črnčić pita Račkoga u pismu iz Rima 115/12 od 28. ožujka 1873. kako da ispriča Račkog za nedostatke u izdanju »Assemanova ili vatikanskog evanđelistara«, Zagreb 1865, a u sljedećem svom pismu 13 od 23. studenoga 1878. obavijestava ga o tome da on sam Črnčić upravo tiska svoje izdanje Assemana u tiskari Propagande u Rimu.

U vezi s pitanjem izdavanja staroslovenskog misāla — I. izdanje 1893, II. malo retuširano 1905. god. — postoji obilna korespondencija koja se uklapa u opću znanstvenu i diplomatsku borbu hrvatske crkve toga vremena. U vezi s ulogom Račkoga navest ćemo iz njegove korespondencije pisma Parčičeva iz Rima 517/1 od 28. siječnja 1865, 6 od 21. kolovoza 1880, 7 od 25. srpnja 1881, 13 od 22. lipnja 1887, 14 od 7. rujna 1888, 15 od 29. srpnja 1888, 16 od 24. kolovoza 1890, 17 od 21. listopada 1890, 18 od 23. listopada 1890, 19 od 29. listopada 1890. i 20 od 23. prosinca 1890.

¹⁴⁰ O tome ima više dokumenata.

Ivan Črnčić pisao je Račkome u ovom pitanju pisma 115/16 od 7. veljače 1882, 18 od 18. lipnja 1883, 19 od 19. listopada 1883, 23 od 3. srpnja 1887, 28 od 3. lipnja 1889, 29 od 10. listopada 1890, a Euzebijie Fermendžin, treći član komisije imenovane za recenziju Parčićeva misala, pismo 154 a/15 od 21. veljače 1893.

Druga važna inicijativa kod koje su s Theinerom sudjelovali u to vrijeme Voršak i Rački jeste izdavanje akata Tridentuskog koncila, kojih su dva sveska izdana u Zagrebu 1874. U vezi s tiskanjem tih akata u Zagrebu razvila se korespondencija, od koje bilježimo ovdje ove glavne tekstove: Theiner u svom pismu iz Civitavecchia 744/2 od 20. kolovoza 1873. javlja Račkome svoju namjeru tiskati pripremljeni rukopis u Zagrebu, a u pismu 3 od 25. ožujka 1874. namjeru objaviti hrvatskim biskupima publikaciju predmetnog izdanja. Voršak u nizu pisama razrađuje pojedinosti toga pothvata: 33 iz Civitavecchia od 5. kolovoza 1873, 34 iz Rima od 28. listopada 1873, 37 od 30. travnja 1874, 38 od 11. lipnja 1874, 39 od 25. prosinca 1874, 40 od 23. veljače 1875, 42 od 24. svibnja 1875, 43 bez datuma, i 50 od 29. svibnja 1879.

Voršak u svojoj korespondenciji s Račkim iz Rima 1875. u pismu 44 bez datuma [lipanj? 1875] spominje rukopis smotak »Polonia« (1669—1721), dopunjak onih dokumenata koje je Voršak izvadio iz »Annala« i onih koje je u posebnom svesku već imao. Krakovska akademija pripravna je uzeti ih i s vremenom ih tiskati, te moli Račkoga da mu pošalje taj smotak čim bude imao vremena.

O tome da Imbro Tkalac zastupa našu Akademiju na proslavi 400-godišnjice Michelangelova rođenja u Firenci govore pisma Voršakovo 45 od 16. kolovoza 1875. i Imbre Tkalca 748/1 od 17. kolovoza 1875.

Theiner je već u svom pismu Račkome iz Rima 744/1 od 23. studenoga 1864. bio zamolio Račkoga da mu pošalje potrebne podatke za popunjavanje mnogih netočnosti o slavenskim apostofima Metodiju i Ćirilu u Baronijevim Analima.

U pismu 43 bez datuma [proljeće 1875] javlja Voršak Račkome da će Theinerov životopis biti gotov početkom veljače [1876] god.

Pripremajući svoj »Prilog za poviest hrvatskih uskoka«,¹⁴¹ zamolio je Rački Voršaka da mu dobavi prijepis firentinskog kodeksa toga teksta, što mu Voršak obećava kao stvar već povjerenu svom prijatelju arhivaru u Firenci, u pismu 42 od 24. svibnja 1875. U istom pismu najavljuje Voršak izdavanje Draškovićevih i Dudićevih saborskih tridentuskih govora, a bude li vrijedno i ono malo »Zagrebačkoga Gregorijanca«, te moli Račkoga podatke o izvorima.

U vremenu oko otvaranja znanstvenoj javnosti tajnog vatikanskog arhiva, koje je proveo Lav XIII. 1881. godine, Rački se nekoliko puta obraća Črnčiću, kanoniku sv. Jeronima u Rimu, članu dopisniku JAZU od 1882. i natpopu kaptola od 1887, moleći njega osobno a preko njega i ostale članove kaptola i hrvatske kolonije u Rimu za

¹⁴¹ Starine JAZU, IX, 1877, 172—256.

znanstvenu suradnju s Akademijom. Tako u svom pismu Črnčiću, XII B 1/1, iz Zagreba od 27. studenoga 1879. upozorava na mnogo relacija o Istoku u Rimu, te moli za JAZU ispisati iz spisa sv. Jeronima ono što se ondje nalazi pobilježeno o znamenitim muževima našega naroda. U pismu 2 od 24. siječnja 1881. potvrđuje Črnčiću primitak i skoro tiskanje njegova članka o sv. Kvirinu i Metodiju, moli za prepisivanje teksta u Barberinskoj knjižnici i da mu javi što nalazi u zapisnicima sv. Jeronima o Aleksandru Komuloviću.

Nešto poslije 1882. u nedatiranom pismu 3 javlja Rački Črnčiću da bi veoma obvezalo Akademiju kada bi za »Starine« polagano prepisivali iz Propagandina arhiva, rimskih knjižnica i Vatikanskog arhiva izvještaje o zemljama Balkanskoga poluotoka koje su slali izaslanici Svete Stolicke, biskupi i misionari prošlih stoljeća. Najprije bi valjalo da ih popišu, pak onda koliko je moguće da ih prepisu kronološkim redom. To bi nam bila lijepa građa za poznavanje Balkanskog poluotoka u toku XVI, XVII. i XVIII. stoljeća. Jednako bi dobro bilo proučiti u arhivu Propagande Paštrovićeve rukopise. Črnčić odgovara u svojim pismima 115/16 od 7. veljače 1882. o Komuloviću i zboru sv. Jeronima, a u onom 17 od 7. veljače 1883. donosi pismo Klementa VIII. od 12. travnja 1596. o Komuloviću. Rački u svom pismu Črnčiću br. 4 od 8. rujna 1883. javlja mu da je primio izvod iz knjige Bratovština sv. Duha, ponovno inzistira na traženju u arhivu Propagande izvještaja koji se tiču nas Južnih Slavena; o. Pierling priopćuje izvještaje Mate Karamana o njegovoj misiji u Rusiji iz istoga arhiva; izvještaje o južnoslavenskim zemljama trebalo bi pregledati i pobilježiti kronološkim redom. A u pismu 5 od 15. lipnja 1885. Rački govori o raspravi o imenima Slovjen i Ilir, te pita Črnčića da li je primio poziv Akademije da joj pomogne ik' barem savjetuje kako bi u Vatikanskom arhivu ispisivali spomeneke za nju; neka izvježba koju mladu silu; prepisivanje bi Akademija po svojoj mogućnosti nagradila.

Črnčić u svom pismu Račkome br. 20 od 23. lipnja 1885. govori o imenu Slovjenin, te ističe da je iz niza razloga proslava 1000-godišnjice sv. Metodija u Rusiji bolje uspjela nego na Zapadu.

U kontekstu rezimiranog dijaloga kroz korespondenciju Rački—Črnčić navodimo želju Angela De Gubernatisa, umirovljenog profesora sanskrita i komparativne mitologije na Sveučilištu u Firenci, izjavljenu Račkome u pismima 202/1 od 11. studenoga 1878. za hrvatsku suradnju u »Dizionario biografico degli scrittori contemporanei«, u 5 od 13. ožujka 1892. za dobivanje preporuke Strossmayerove, a u 6 od 24. svibnja 1892, 7 od 2. svibnja bez godine, i 8 od vjerojatno iste godine, ali bez oznake datuma i mjesta, o dragocjenoj hrvatskoj suradnji u njegovoj »Revue Internationales«.

Prigodom objavljivanja enciklike »Grande munus« Lava XIII. 30. rujna 1880. javlja predsjednik Bratovštine u Rimu Petar Mančun Račkome u pismima 393/23 od 31. svibnja 1880, 25 od 14. svibnja 1880, i 26. rujna 1880. koje su sve bakroroze i crteže izradili za tu priliku i za posvetu nove katedrale u Đakovu on sam i njegov sin Josip.

Prigodom priprave proslave 100-godišnjice smrti slavnoga Rudera Josipa Boškovića 1887, koju je Akademija obilježila edicijom dostojnom našeg velikoga sina, Črnčić izvješćuje Račkoga o rezultatima svoga istraživanja u »Diario Romano« o izdanjima glasovitog matematičara pismom 115/22 od 24. svibnja 1887. Tematske studije znanstvenih suradnika objavljene su u Radu JAZU, 87, 88 i 90.

Kad je tijekom napetih diplomatskih pregovora između Svete Stolice i crnogorske vlade za sklapanje crnogorskoga konkordata, u kojima su sudjelovali i Strossmayer, Milinović, Sundečić i drugi, izbilo u prvi red pitanje izbora crkvene ili građanske ćirilice za tisak novoga staroslovenskog misala, svoje mišljenje Račkome iznose Dragutin Parčić u pismu 517/11 od 17. svibnja 1887. i Cesare Tondini u pismu 758/2 od 8. lipnja 1887. Tondini se u pismu 3 od 20. ožujka 1888. iz Pariza kod Račkoga zalaže i za ujedinjenje kalendara.

Euzebije Fermendžin boravio je u Rimu u godinama 1882—1897. Od 1885. do 1893, i još 3 sa izrezanim datiranjem, uputio je ukupno Račkome 20 sačuvanih pisama, od toga 12 (ako se računaju još 3 bez mjesnog i vremenskog datuma, ukupno 15) i jedno iz Napulja u Zagreb. Ta korespondencija govori o »Acta Bulgariae«, izdana 1887: 154a/1 od 15. prosinca 1885, 5 od 17. ožujka 1891. i pismo s izrezanim datiranjem I. O »Acta Bosnae«, izdana 1892, govore pisma: 3 od 6. svibnja 1889, 4 od 20. veljače 1891, 5 od 17. ožujka 1891, 8 od [1892], 10 od 7. svibnja 1892, 13 od 14. rujna 1892. i 15 od 21. veljače 1893. O ispravama o Glaviniću govori pismo 7 od 10. studenoga 1891, a o ispravama i listinama iz godina 1368—1752, od kojih 2 smotka šalje Račkome, govori pismo 20 s izrezanim datiranjem III.

1888. izdao je Rački¹⁴² »Izvještaj barskoga nadbiskupa Marina Bizzija o svojem putovanju god. 1610. po Arbanaskoj i staroj Srbiji«. To spada među plodove nastojanja Račkoga, posebno oko 1881, u već gore citiranim poticajima Črnčiću za prepisivanje naših spomenika u Propagandi, Vatikanu i drugim rimskim arhivima i bibliotekama. Andrija Friš javlja u svom pismu Račkomu 169/4 od 21. lipnja 1886. na 2 folija da prepisuje izvještaj Marina Bizzija Pavlu V. u Barberinskoj i Chigijevoj knjižnici. — Ivan Črnčić u pismu Račkomu 115/27 od 26. prosinca 1888. javlja da Luka Jelić u Rimu prepisuje za Račkoga.

O pripravama za izdavanje Statuta Račkog—Jagića—Črnčića¹⁴³ govori se u pismima Račkog Črnčiću XII B 1/1 1 od 27. studenoga 1879. i Črnčića Račkomu 115/29 od 10. listopada 1890.

Objavljivanje »Scriptores rerum croaticarum« kao cjeline ostao je već rano zamišljeni, češće i dulje vremena pripremani, ali samo pod konac života djelomično ostvareni projekt Franje Račkoga. Pod njegovim uredništvom¹⁴⁴ izašla je 1894. Historia Salonitana Thomasa Archidiaconusa. Kao neke od glavnih potvrda za pripreme toga po-

¹⁴² U Starinama JAZU, 20.

¹⁴³ Monumenta historico-juridica Slavorum Meridionalium JAZU, 4, 1890.

¹⁴⁴ Ibid., vol. 26, Scriptores, vol. III.

smrtnog izdanja Račkoga spominjemo pisma Ivana Črnčića 115/14 od 15. studenoga 1881, 15 od 1. prosinca 1881. i 15a od 1. siječnja 1882. u kojima javlja Račkome da kolacionira prijepis Tome Arcidakona. Luka Jelić opisuje svoj doprinos tome radu u pismima 261/1 od 25. kolovoza 1888, 2 od 18. veljače 1889. i 11 od 5. srpnja 1890. — Črnčić spominje da je Barberinska knjižnica otvorena samo četvrtkom i govori o tekstu Ljetopisa popa Dukljanina u pismu Račkome 115/26 od 25. svibnja 1888. .

To su počeci istraživačkog rada na tim dvama tekstovima o kojima se tijekom 90 godina nakon toga mnogo toga reklo i napisalo.

Glavne pismene inicijative Franje Račkoga nalaze se dokumentirane u njegovu 102 pisma (1862—1893) Vatroslavu Jagiću u Sveučilišnoj knjižnici, zatim u onima u njegovoj pismenoj ostavštini u Arhivu JAZU: 8 pisama Jagiću (22. listopada 1873. — 22. studenoga 1874), 15 pisama Ivanu Črnčiću (27. studenoga 1879. — 23. listopada 1892) i 8 pisama Euzebiju Fermendžinu (21. svibnja 1889. — 15. rujna 1892), od kojih neka glavna već spomenusmo.

Za djela za koja ne postoji pripravna korespondencija znamo da je građu odnosno u određenom stupnju već dovršena djela sam Rački donio iz Rima: Pokret na slavenskom jugu,¹⁴⁵ Bogumili i patareni,¹⁴⁶ a u osnovi i »Priloge za sbirku srbskih i bosanskih listina«,¹⁴⁷ znatno dopunjene u Zagrebu. Ne spominjemo uopće »Ocjenu starijih izvora za hrvatsku i srbsku poviest« i »Prinesci za jugoslovensku epigrafiku«, objavljene već u »Književniku« 1864. i 1865. god.

Izdavanje »Acta conjurationem Bani Petri a Zrinio et Comitibus Francisci Frangepani illustrantia«¹⁴⁸ ekipni je posao Franje Račkoga u Beču, Šime Ljubića u Veneciji, Ivana Kostrenčića u Beču i Augustina Theinera u Vatikanu. Oni su sakupili dokumente, a Strossmayer je snosio troškove.¹⁴⁹

»Scriptores rerum croaticarum« prošli su kroz faze, koje smo gore natuknuli, od 1860. do 1894. god.

Iz cjelokupne korespondencije — posebno one sa Strossmayerom — i izvještaja Račkoga u Akademiji tijekom 34 godine njegovu javnoga neprekinutoga znanstvenog rada, u Akademiji i ostalim sektorima njegova djelovanja, vidimo i što su sve za Račkoga ili bolje reći za našu znanost u Rimu uradili Ivan Črnčić, Luka Jelić, Nikola Voršak, Augustin Theiner, Stjepan Mlinarić, Dragutin Parčić, Andrija Friš, Petar Mančun, Euzebiju Fermendžin, a u drugim dijelovima Evrope Šime Ljubić, Vatroslav Jagić, Valtazar Bogišić, Ivan Kostrenčić i drugi.

Iz čitavog njihova djelovanja moramo zaključiti da je njihovo živo nastojanje išlo za tim da se dragocjeno blago iz rimskih i ostalih

¹⁴⁵ Rad JAZU, 2, 3, 4, 1868.

¹⁴⁶ Rad JAZU, 7, 8, 10, 1869—1870.

¹⁴⁷ Rad JAZU, 1, 1867.

¹⁴⁸ Zagreb 1873.

¹⁴⁹ Doprinos Valtazara Bogišića iz Pariza izdaje u Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium, 19, 1888.

evropskih arhiva i biblioteka u što većoj mjeri objavljuje u izdanjima naše Akademije pod vodstvom Franje Račkoga, te na taj način obogaćuje naša znanost i naša kultura.

XI. ZAKLJUČAK

Smjestiti doprinos Franje Račkoga u globalni razvoj hrvatske historiografije nije tako teški, ali je malo teži, možda i složeni problem: uklopiti rimski rad Franje Račkoga u cjelokupno njegovo djelovanje, te poći tragom onih niti i dimenzija tijekom njegova znanstvenog vijeka koje nalaze svoje izvorište u njegovu rimskom boravku i radu 1857—1860. god. Nastojao sam u ovoj raspravi što je moguće preciznije pronaći i obilježiti tragove tih poticaja i utjecaja, jer to ulazi ne samo u pregled razvoja hrvatske historiografije nego i u opću historiju razvoja hrvatske kulture.

Koliko sam u tom pomalo nesvakodnevnom poslu relativno uspio, prosudit će objektivna kritika. A bit će mi drago da me dobronamjerni čitatelj upozori na koji propust ili manje preciznu formulaciju ove rasprave.

Plodnim razgranjivanjem hrvatske historiografije u posljednjih 30 godina dobivamo mnoge solidne doprinose, ali i takve koji su osuđeni da prije ili kasnije budu znatno ili potpuno revidirani.

Rekli smo već da je Rački tijekom svoga znanstvenog vijeka uočio bio sve ključne probleme hrvatske historiografije, od tih neke glavne već prigodom svog polaska u Rim, njima se svima bavio, o njima pisao i redovito ih uspješno rješavao.

Još i danas svaka prezentacija osnovnih ključnih ili sintetičnih pitanja hrvatske historiografije, one hrvatskog jezičnog područja i donekle svih južnoslavenskih naroda, kao i diskusija o njima počinje redovito navođenjem mišljenja Franje Račkoga. Suvremena rješenja tih pitanja kreću se najčešće u okviru postavaka Račkoga ili su manje-više alternativna njegovim sentencijama, s tim da se redovito osjeća autorstvo Franje Račkoga u biogenezi današnje historijske znanstvene sentencije i njegova prisutnost u današnjoj formulaciji predmetnog rješenja. Vrlo malo ima problema hrvatske historiografije u koje Rački nije zahvaćao. Upravo zbog pionirskoga karaktera većeg broja njegovih rješenja i širine obrađivane problematike sasvim je jasno da je moralo do danas doći do dopune njegovih konceptija i do modifikacija određenih shvaćanja. Ali nije došlo do utvrđivanja nesolidnosti u traženju izvora i literature niti do nemetodičkog baratanja s njima, nego često obratno kod zastupnika divergentnih mišljenja od Račkoga. Usporedi i mišljenje Zagorskog o tome!¹⁶⁰

Zbog svih tih kvaliteta logično je da je pregled razvoja hrvatske historiografije 1835—1885. god. mogao najkompetentnije napisati

¹⁶⁰ 198.

upravo sam Franjo Rački. Zbog istog razloga na taj razvoj od god. 1860. dalje svoju neizbrisivu konturu projicira nam pojava nenadmašenog učitelja i njegovo znanstveno svjetlo.¹⁶¹

U tom je smislu Rački ne samo za svoje doba i ono Smičiklasovo i Šišićevo već i danas 1978. god. ono središte koje okuplja i ocrtava široki znanstveni horizont hrvatske historiografije, te pozitivno ili polemički plodonosno, uzvratno usmjeruje historičko istraživanje i refleksiju svih hrvatskih i južnoslavenskih u prvom redu, a potom dalje i drugih ozbiljnih, ne samo humanističkih i društvenih nego i ekonomskih historičara i fontologa.

Po najljepju Ferde Šišića od 2. lipnja 1929. tako će ostati za određene osnovne rezultate Račkoga ne samo za decenije nego i za stoljeća.

To je rezultat rada Franje Račkoga ne samo kao varaždinskog maturanta i bečkog doktora teologije, niti samo kao skromnog učenika Ivana Kukuljevića, nego kao mladog — u najširem smislu — aktivnoga rimskoga dopunskog studenta i znanstvenog radnika historije i kasnije na evropskom nivou suverenog organizatora znanstvenog rada JAZU od njezinih prvih začetaka 1861. god. do njegove smrti.

BIBLIOGRAFIJA I KRATICE

- Bazala Vladimir, Pregled hrvatske znanstvene baštine, Zagreb 1978. (Bazala).
Belè Ernest, L'attività unionistica di Strossmayer, Roma 1960. (Belè).
Burić Josip, Kanonici Hrvatskog kaptola sv. Jeronima u Rimu (1589—1901), p. o. iz Radovi Hrvatskog povijesnog instituta u Rimu, sv. III—IV, 1971, 91—158 + X (Burić 1971).
Erceg Ivan, Djelatnost Dra Franje Račkoga odražena u njegovoj korespondenciji, Zbornik Historijskog instituta JAZU, vol. 2, Zagreb 1959, 263—288. (Erceg).
Kostrenčić Marko, Tadija Smičiklas, JAZU, Zagreb 1962. (Kostrenčić).
Koščak Vladimir, J. J. Strossmayer — F. Rački, Politički spisi. Rasprave, članci, govori, memorandum, Zagreb 1971. (Koščak).
Popis izdanja JAZU u Zagrebu 1867—1950, Zagreb 1951, Popis izdanja po piscima: Rački Franjo, 490—493. (Popis JAZU).
Novak Viktor, Franjo Rački u govorima i raspravama 1828—1894, Zagreb 1925. (Novak).
Smičiklas Tade, Život i djela Dra Franje Račkoga, Djela JAZU, knj. XV, Zagreb 1895. (Smičiklas F. R.).
Šišić Ferdo, Priručnik izvora hrvatske historije, Dio I, Čest I. (do god. 1107). Uvod, natpisi i isprave, Zagreb 1914. (Šišić 1914).
Šišić Ferdo, Korespondencija Rački—Strossmayer, knj. I—IV, Posebna izdanja JAZU, Zagreb 1928—1931. (KRS).
Šišić Ferdo, Franjo Rački historik, u: Proslava stogodišnjice rođenja Franje Račkoga u Zagrebu 1. i 2. juna 1929, Zagreb 1929. (Šišić 1929).
Zagorski Vladimir, François Rački et la renaissance scientifique et politique de la Croatie, Paris 1909. (Zagorski).

¹⁶¹ Uspor. Dr. Ivan Esih, Hrvatska historiografija u posljednjih 75 godina, Obzor Spomen-knjiga 1860—1935, Zagreb 1935. — Jaroslav Šidak, Hrvatska historiografija — njezin razvoj i današnje stanje, Historijski zbornik, XXIII—XXIV, 1970—1971, 1—20. — Vladimir Bazala, Pregled hrvatske znanstvene baštine, Zagreb 1978, 281—390.

DIE BEDEUTUNG VON FRANJO RAČKI'S ARBEIT
IN RÖMISCHEN UND ITALIENISCHEN ARCHIVEN
UND BIBLIOTHEKEN FÜR DIE ENTWICKLUNG
DER KROATISCHEN HISTORIOGRAPHIE

Als Rački nach Rom reiste, hatte er ein klar umrissenes Programm und einen genauen Plan: sich weiterzubilden und danach seinen Beitrag zu leisten zur Entwicklung der kroatischen Historiographie, zur Lösung ihrer Schlüsselfragen — Abstammung und Einwanderung der Kroaten, die kyrillo-methodianische Frage, Kroatien zur Zeit der nationalen Herrscher, die bosnischen Bogomilen —, und dies sowohl heuristisch als auch historiographisch. In Rom hielt er sich vom 8. Oktober 1857 bis zum Juni 1860 auf. Strossmayer versuchte 1859 Rački die Stelle eines Auditors der Rota Romana zu verschaffen, aber ohne Erfolg. Rački kehrte zurück, zuerst vorübergehend, doch dann blieb seine Rückkehr endgültig.

Die juristischen und realen Vorbedingungen für die archivalische Arbeit in Rom waren schwer, weil Dokumente und Kataloge kaum zugänglich waren wegen der vielen Formalitäten und unumgänglichen Genehmigungen und Empfehlungen; auch waren die Kataloge nicht geordnet und die slawischen Völker wurden darin kaum berücksichtigt. Die Zeit war begrenzt, die Struktur der Archive desorientierend. Daher war Rački die Hilfe von Augustin Theiner und mehrerer anderer Freunde besonders willkommen.

In Rom eignete sich Rački Kenntnisse in den historischen Hilfswissenschaften an, er lernte Bibliotheken und Archive kennen, in denen er die Manuskripte aufzeichnete, die sich auf die Geschichte der Südslawen und der Slawen bezogen. In der Academia dei Quiriri rief er die slawische Sektion ins Leben. Im Herbst 1859 arbeitete er im Archiv von Neapel. Er kam nicht dazu, Venedig zu besuchen. Nachdem er durch seine Arbeit in den römischen wissenschaftlichen Institutionen und später in der Jugoslawischen Akademie der Wissenschaften und Künste zu Zagreb die Struktur und den Inhalt der wichtigsten europäischen Archivzentren und -bestände kennengelernt hatte, gelang es ihm, das notwendige archivalische Material für die Bearbeitung wichtiger geschichtlicher Fragen durch seine Mitarbeiter nach Zagreb geschickt zu bekommen, und auf diese Art war es ihm möglich, die Veröffentlichung dieses Materials von 1860 bis 1894 vorzubereiten.

Schon in Rom hatte Rački seine Studien *Viek i djelovanje sv. Cyrilla i Methoda* (Zeit und Tätigkeit der hl. Kyrillos und Methodios)

und *Assemanov evangelistar* (*Assemanis Evangelistarium*) beendet, und als Theiners Mitarbeiter bereitete er die Publikation der *Monumenta Hungariae* und der *Vetera monumenta Slavorum Meridionalium* vor. Fast fertig war auch sein Werk *Bogomili i Patareni* (Bogomilen und Patarener), als er es aus Rom nach Zagreb mitbrachte. Was seine übrigen Hauptwerke betrifft, so hatte er in Rom und Neapel den Entwurf zu: *Pokret na slavenskom Jugu koncem XIV i početkom XV vieka* (Die Bewegung im slawischen Süden Ende des 14. und Anfang des 15. Jhs) ausgearbeitet und das Material zu *Izvadci za jugoslovensku poviest iz kr. srednjega arkiva u Napulju* (Auszüge zur südslawischen Geschichte aus dem kgl. Zentralarchiv zu Neapel) mitgebracht; in Rom hatte er auch *Ocjena starijih izvora za hrvatsku i srbsku poviest* (Bewertung der älteren Quellen für die kroatische und die serbische Geschichte) sowie *Prilozi za zbirku hrvatskih i srbskih isprava* (Beiträge zu der Sammlung kroatischer und serbischer Urkunden) begonnen. Die Frucht vieljähriger Arbeit in Rom ist das monumentale Werk *Hrvatska prije XII vieka gledom na zemljišni obseg i narod* (Kroatien vor dem 12. Jh. mit Bezug auf den Landesumfang und das Volk) und seine Fortsetzung *Unutarnje stanje Hrvatske prije XII vieka* (Der innere Zustand Kroatiens vor dem 12. Jh.).

Rački hatte im Laufe seiner wissenschaftlichen Tätigkeit alle Schlüsselprobleme der kroatischen Historiographie ins Auge gefasst und mit Erfolg gelöst.